

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:1 • 2010

KORTARE RECENSIONER

Bo Lundström & Maria Gussarsson (red.), *Det förgångnas närvaro: fjorton historiska essäer* (Stockholm: Krigsarkivet 2008). 158 s.

En av de viktigaste uppgifterna för moderna arkivinstitutioner är att presentera och offentliggöra det material de förfogar över. Detta skall gärna ske på ett för allmänheten lättbegripligt och tilltalande sätt. Boken *Det förgångnas närvaro* är ett led i Krigsarkivets strävan att fullgöra denna uppgift. Boken är del XXIX i serien *Meddelanden från krigsarkivet* och består av 14 essäer författade av arkivets anställda. Texterna om vardera tiotalet sidor grundar sig på utställningar som varje månad presenteras under titeln "Månadens dokument" och som avser att visa upp det mångskiftande och innehållsrika material som finns på institutionen. De månadsutställningar som presenteras är från perioden 2001 till 2007. Syftet med boken är således att förevisa det rika material som Krigsarkivet förfogar över samt att visa de stora möjligheter till historisk forskning som arkivet erbjuder. Ett annat viktigt syfte, som nämns både i förordet av krigsarkivarie Ulf Söderberg och i inledningen av de båda redaktörerna, är att inspirera läsaren att bedriva egen forskning.

Essäerna är indelade under rubrikerna "Människoöden", "Händelser i krig och fred" samt "Kultur och miljö". Denna uppdelning fungerar bra, även om den sista delen inte är så tydligt avgränsad, vilket den breda rubriken, som lika gärna kan utläsas som "övrigt", skvallrar om. Boken har inga vetenskapliga ambitioner och saknar både noter och ordentliga käll- och litteraturhänvisningar. Det finns inte heller någon genomgående tes eller vetenskaplig fråga. Författarna är som redan nämnts alla anställda vid Krigsarkivet och majoriteten är inte disputerade. Källmaterialet är i samtliga fall hämtat från den egna institutionen.

Under rubriken "Människoöden" finns fem biografiska artiklar om lika många krigare. Maria Gussarsson inleder med en spännande och välskriven essä om Theodor Ankarcrona – en äventyrare och mångsysslare under det dynamiska 1700-talet. Gussarsson placerar väl in sitt studieobjekt i den tid då han levde och verkade. Ankarcrona hann med att vara både handelsman, krigare, politiker, borgare och adelsman. Han föddes som son till en handelsman och slutade som amiral. Detta liv framstår för dagens människor som både märkligt och äventyrligt. Men för en 1700-talsmänniska var det inte så underligt. Ankarcrona var speciell men inte unik. Författaren framhåller att han i hög grad var en produkt av sin tid. 1700-talets militära organisation, politik, sociala normer och idéer möjliggjorde och formade hans liv. Styrkan med Gussarssons bidrag är just detta – att hon lyckas förklara det stora med

hjälp av det lilla och vice versa. Läsaren får kännedom om 1700-talets politik och idévärld genom Ankarcronas liv samtidigt som Ankarcronas liv förstås genom den större helheten. Gussarsson placerar även in sin undersökning i ett bredare forskningsläge.

Efter detta följer en mindre lyckad essä om Georg Carl von Döbeln, skriven av Ingrid Karlsson. Problemet med att berätta historien om von Döbelns liv är att den redan har berättats så många gånger. Det är svårt att väcka intresse med en historia som de allra flesta redan kan. Dessutom störs framställningen av vissa språkliga felaktigheter såsom omotiverade tempusskiften.

Därefter följer i tur och ordning essäer om major Sten Stures brev till sin hustru under krigsåren 1808–1809; om Nils Fock en svensk officer i brasiliansk tjänst under slutet av 1800-talet; samt om krigaren och äventyraren Einar Lundborg, som bland annat deltog som officer i Svenska brigaden under finska inbördeskriget 1918. Alla dessa framställningar är både välskrivna och intresseväckande. Gemensamt för alla de porträtterade är att de är manliga krigare som levde äventyrliga liv. Vilken som helst av dessa personer, möjligtvis med undantag av Sten Sture, skulle utan överdrift kunna gå under benämningen en svensk Hornblower. Carl Billengren skriver till och med att Einar Lundborgs liv var "den sorts historia som hjältesagor från Hollywood baseras på" (s. 57). Anledningen till att man har valt att skildra så äventyrliga livsöden är sannolikt arkivets önskan att väcka intresse och inspirera. Man lever dock inte upp till inledningens ord om att även skildra civila, kvinnor och barn. Skälet till att denna ambition poängteras är antagligen att Krigsarkivet vill tvätta bort den stämpel det har gemensamt med till exempel Armémuseum. De vill visa att de kan vara behjälpliga för andra än krigshistoriker. I det här fallet går dock ord och gärning inte ihop.

Under rubriken "Händelser i krig och fred" finns bland annat en välskriven text av Björn Gäfvert om svensk mobilisering under första världskriget samt en artikel om ubåtskränkningar – reella eller inbillade – år 1955, alltså långt innan ubåtshysterin på 1980-talet, skriven av Ulf Söderberg. Dessa artiklar främjar bokens syfte att visa på det rika och skiftande material som Krigsarkivet besitter.

I avsnittet "Kultur och miljö" finns bland annat en intressant artikel av Peter Nordström. Han skildrar ämbetsmannalivet under 1700-talet genom att studera Krigskollegiet och lyckas på samma sätt som Gussarsson skildra det stora genom det lilla. I denna artikel märks verkligen det förgångnas närvaro. Nordström redogör för ämbetsmännens löner och arbetstider; det sistnämnda är ovanligt i historiska framställningar och ger en närhet och förståelse för hur dessa personers liv såg ut. Många av de anställda hade oregelbundna tider, men väldigt få dök upp tidigt på morgonen, de flesta tog lång lunch och satt kvar sent på kvällen.

Boken tjänar över lag väl sitt syfte, att förevisa det breda och rika källmaterial som finns på Krigsarkivet. De flesta bidragen är även inspirerande och intresseväckande. De har dock något varierande kvalitet och det märks att vissa av författarna är mer vana skribenter än andra. Dessutom saknas ordentliga bibliografier. Visserligen är det inte en i strikt mening vetenskaplig publikation, men trots detta tycker jag man kan kräva en enhetlig käll- och litteraturförteckning – i synnerhet då det är en arkivinstitution som är utgivaren. Detta hade höjt bokens vetenskapliga kvaliteter utan att påverka dess populärvetenskapliga ambitioner. Krigsarkivet förtjänar ändå en eloge för sina ambitioner att presentera sitt material och inspirera till historisk forskning. I detta avseende är *Det förgångnas närvaro* en viktig och väl anpassad bok.

Martin Johansson

Sven Widmalm (red.), *Vetenskapens sociala strukturer: sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt* (Lund: Nordic academic press, 2008). 284 s.

Redan titeln på boken *Vetenskapens sociala strukturer* slår an en ton, som inte ofta hörts i den idéhistoriska litteraturen i Sverige. Och när man läser bokens inledning blir kontrasten mot traditionell idéhistorisk forskning än tydligare. Författarna, som kollektivt ansvarar för inledningen, säger att de vill behandla vetenskapens kunskapsproduktion med ledning av teorier och modeller, som framförts i den internationella litteraturen. De väjer dock för de riktigt storslagna teorierna, som ANT (aktör-nätverk teorin, speciellt känd i Bruno Latours och Michel Callons utformning), och i bokens efterord vidgas avståndstagandet också till nu populära allmänna teorier om kunskap och samhälle som Triple Helix, mode 1 och mode 2 etcetera. De vill i stället koncentrera sig på "middle range theories", säger de, och hänvisar till sociologen Robert Merton, som blev 1960-talets stora trendsättare inom sociologin och också historieforskningen med lanseringen av detta begrepp. Mycket vatten har sannerligen runnit under de vetenskapshistoriska broarna sedan Tore Frängsmyr i *Saga och sed* 1994 (tr. 1995) gick till skarpt angrepp på de vanliga historikernas samhällsvetenskapligt inspirerade språkbruk och användning av sociologiska teorier. Antologins författare är väl orienterade i vetenskaps sociologisk (science and technology studies, STS) teori och samhällsvetenskaplig terminologi.

Det är inte någon ny teoretisk eller metavetenskaplig ambition som vägleder författarna. De vill däremot knyta an till aktuella teorier i internationell vetenskaps sociologi och samtidigt belysa specifika empiriska problem utifrån den teoretiska ramen. Genomgående i hela volymen är anknypningen till nätverk och nätverksteorier, men i övrigt är frågeställningarna av naturliga skäl olika

i de olika bidragen i boken, eftersom dessa behandlar helt skilda sakområden. Ingenstans är dock huvudsaken att påvisa en enskild vetenskapsmans specifika bidrag till kunskapsutvecklingen inom sitt fält, den traditionella lärdoms-historiska slagrutan, utan hela tiden är undersökningsobjektet på vilket sätt vetenskaps-sociologiska teorier kan hjälpa till att förstå och eventuellt förklara makten över vetenskapen och dess utveckling.

De sju bidragen är författade av idéhistoriska forskare från olika forskningsmiljöer vid Stockholms universitet, KTH, Lunds, Uppsala och Linköpings universitet. Det sistnämnda representeras av Sven Widmalm, som inte bara redigerat boken utan också uppenbart inspirerat den. Alla författarna har deltagit i olika projekt tillsammans med Widmalm, och bidragen är på olika sätt frukter av dessa forskningsprojekt. I varierande grad lyckas författarna verkligen ge en känsla av att de undersökta empiriska fallen bättre förstås om de ses genom de teoretiska glasögon, som författarna satt på sig. När det blir som bäst ser läsaren med dessa glasögons hjälp många annars fördolda sammanhang och strukturer.

Det finns här ingen möjlighet att referera alla de olika bidragen. Mest nyckapande insikter förmedlas i Widmalms eget och i Anna Tunlids bidrag. De övriga är författade av Jenny Beckman, Hjalmar Fors, Gustav Holmberg, Staffan Wennerholm och Nina Wormbs. Widmalm har kallat sitt bidrag "Forskning och industri under andra världskriget", men under denna menlösa titel finns en rafflande diskussion om The Svedbergs och hans medhjälparens sätt att bygga upp en stark forskningsmiljö med hjälp av industriella bidrag. Den därav förorsakade balansgången mellan intellektuell integritet och framgångsrikt penninginsamlande blir central. Svedbergskretsen excellerade i försök att hålla avstånd till industrins önskan att profitera på Svedbergs namn och samtidigt tillhandahålla analytiska metoder, som var avgörande för företagets framgång. Målen var dock oförenliga, som Widmalm inskärper. För företagen var det viktigt att kunna hemlighålla de metoder med vilka Svedbergsgruppen bistått produktionsprocessen, men för forskarna var det viktigt att kunna publicera sina resultat.

Anna Tunlids lika spännande artikel handlar om Arne Tiselius och "den nya biologin", ett begrepp som han lanserade, när han såg att unga, lovande forskare tenderade att söka förklaringarna i mikrobiologin. Trots att detta inte var Tiselius eget forskningsfält, gav han med sin Nobelpristygda pondus kraft åt kravet på en satsning på mikrobiologi, som skulle gå ut över den gamla, linneanska, systematiska biologin i första hand. I slutändan blev det inte som Tiselius tänkte.

I båda dessa artiklar levereras både empiriska argument och en teoretisk förklaringsram för varför det gick som det gjorde. Inte alla författarna är lika lyckosamma i föreningen av empiriskt stoff och teoretiska infallsvinklar, men

de goda ambitionerna gör hela volymen läsvärd. Min enda anmärkning därvidlag är att åtminstone en av artiklarna utgör ett sammandrag av en redan publicerad avhandling. Eftersom boken inte är en populärutgåva utan riktar sig till en vetenskaplig publik blir det en onödig ompublicering, som vore mer försvarlig i en publikation riktad till en bred publik.

Detta är en bok att hälsa med tacksamhet. Att några av bidragen har ett innehåll, som ger helt nya förklaringar till och en ny förståelse av kampen om naturvetenskapens inriktning och innehåll är i sig mycket lovvärt. Att boken dessutom bär drag av nyorientering av vetenskapshistoriska frågeställningar gör den än mer läsvärd.

Rolf Torstendahl

Victoria Fareld, *Att vara utom sig inom sig: Charles Taylor, erkännandet och Hegels aktualitet* (Göteborg: Glänta produktion 2008). 322 s.

Historia är något som låter sig berättas och i bästa fall förklaras. Men kan historikern tillåta sig att filosofera kring historia? Begreppet historiefilosofi har onekligen en klang av spekulatör över sig. Ändå bör de flesta någon gång reflektera över frågor som: Finns utveckling i historien? Har historien något slut? Vad är den enskilde människans förhållande till historien? Hur passar individens egen personliga väg in i en historisk process, som både omger henne och i någon mån binder hennes tankehorisont?

Det är sådana frågors ständiga aktualitet, som gör det viktigt att historiefilosofi även i fortsättningen diskuteras. Därför är det med stor belåtenhet som jag läser Victoria Farelds *Att vara utom sig inom sig*. Det är en tänkvärd bok, även för den mest empiriskt inriktade historiker. Många har förmodligen avfärdat Francis Fukuyamas *The end of history and the last man* utan att själva ha läst den och tagit del av den hegelianska historiefilosofi författaren använder för att befästa sin tes om historiens slut. Farelds bok har Hegels oundkomliga relevans som utgångspunkt för en studie över och en kritik av en filosof som använder Hegel för att bedriva ett helt annat resonemang. Det rör sig om Charles Taylor och dennes erkännandefilosofi, en säregen tänkare vars politiska engagemang för de fransktalande kanadensarnas rättigheter gått hand i hand med en historie- och människosyn klart präglad av den tyska romantikens ideal. Taylor har därigenom hamnat på kant både med den klassiska liberalismens syn på individen, utgående från Hobbes och Locke, och den postmoderna tanken på subjektets icke-existens. För Taylor är individen inte sig själv nog. Hon kan omöjligt uttrycka det hon är om hon saknar ett sammanhang och andra individer att relatera till. Hon blir genom att ha ett språk, och en kulturell identitet en del i en samhällelig symfoni där de individuella och befolkningsgruppsmäs-

signa skillnaderna alla fullbordar varandra. Därav kommer erkännandets vikt, erkännandet av säregenheten och säregenhetens rätt att existera och uttrycka sig. På detta sätt kan spänningen mellan individ och samhälle upplösas i en optimistisk syn på historiens utveckling.

Fareld spårar Taylors idéer till den tyska romantikens mylla, hos Herder, Humboldt och – förstås – Hegel. Det är hos Hegel individen när sin fulla aktualisering först i anslutandet till ett samhälleligt normsystem, som ger henne möjligheten att uppstå som etisk varelse. Samhället och därmed även staten existerar därför innan de enskilda individerna gör det: Individerna är inte självständiga atomer ur vilkas självständiga beslut samhället kan härledas. Detta är ett totalt brott med de under Hegels tid dominerande samhällskontraktsteorierna. Slutligen är det också hos Hegel vi finner det berömda resonemanget om herren och drängen, där herrns förnekande av drängen leder till dennes oförmåga att själv realisera sig som individ – han förnekar därför sig själv genom att förneka den andre; ett dilemma som enbart kan lösas genom erkännandet. I Kojévés och Fukuyamas läsning av Hegel, utgör denna process nyckeln till historiens slut. Genom Taylor ser vi att Hegel kan läsas och användas på flera olika vis – Fareld menar att hans texter kan vändas som ett tygstycke och aktualiseras i skilda konstellationer. Taylor väljer att låta det hegelianska arvet utgöra stommen för ett angrepp på individbaserad libertarianism till förmån för komunitärt baserad liberalism.

Slutligen ger Fareld en rättmätig kritik av Taylor. Det rör sig om hans lättvindliga sätt att släta över spänningen mellan individ och samhälle genom att hänvisa till en organisk sammansättning där varje del har sin plats. Gemenskapen blir därför minst lika oproblematiserad som den autonoma individen i den klassiska liberalismen. Människans specifika situation som fortsatt sårbar även i en samhällelig kontext försvinner i en sorts mirakulös syntes. Fareld ger en skiss på ett alternativ, som använder det hegelianska arvet för att bygga en filosofi som ger människans utsatthet en central roll – en vidkännandets filosofi. Det är en filosofi som inte tycks acceptera saliggörande synteser och historiska slut

Jag ser fram emot att läsa både kommande idéhistoriska studier av Victoria Fareld, liksom eventuella framtida försök att vidareutveckla vidkännandets filosofi.

Gabriel Söderberg

Lars Holmberg, *Teorier om mode: stil som historiskt och teoretiskt objekt* (Stockholm: Carlssons 2008). 320 s.

Vad är mode? Om den saken finns naturligtvis ingen enighet. Och har mode alltid funnits? Inte alla anser det. Till exempel menar modeteoretikern Yuniya Kawamura att mode endast kan uppträda i ett samhälle som har ett öppet och flexibelt stratifieringssystem.

Fashion implies a certain fluidity of the social structure of the community, and it requires a particular type of society, that is the modern world where the social stratification system is open and flexible. There must be differences of social position, but it must seem possible and desirable to bridge these differences. Therefore, fashion is not possible in a rigid hierarchy.¹

Kawamura anlägger i sin bok *Fashion-ology* ett institutionellt perspektiv på fenomenet mode. Hennes översikt av olika vetenskapliga ämnens forskning om mode är ett redan grundläggande verk på området modeteori, fastän boken bara är fyra år gammal. Kawamura kan visa att en mängd teoretiker tillhörande skilda discipliner – från ekonomi till semiotik – tagit sig an fenomenet mode under de senaste 250 åren. Till pionjär på området brukar Jean-Jacques Rousseau utnännas.

Nu har Uppsalasociologen Lars Holmberg ålagt sig jätteuppgiften att bibringa den modeintresserade studenten modeteorins historia. Han kallar sin bok helt adekvat för *Teorier om mode: stil som historiskt och teoretiskt objekt*. Holmbergs avsikt är att leda läsaren genom en veritabel djungel av erkända teoribildningar, alla på olika sätt användbara för modehistorikern. Självfallet får även den redan citerade Kawamura rejäl plats i Holmbergs bok.

Teorier om mode tar avstamp i en guidad tur genom modehistorien från ikonen Cleopatra till nutida ikoner som Versace och Yamamoto, ackompanjerad av sparsmakade teckningar. Färden tjänar sitt syfte som stimulerande orientering för ej redan insatta och tidigare kanske ointresserade läsare. Detta nästan kåserande historiska avsnitt utgör bokens ena hälft, och den minst värdefulla eftersom det redan gjorts många korta, översiktliga modehistoriska studier. Mest behandlar Holmberg kända designers och modehus, men även produktions- och konsumtionsaspekter belyses. Hår och smink får en styvmoderlig behandling och mest handlar det om det kommersiella dammodet – det som Kawamura kallar modets feminisering – med sitt nav i den franska huvudstaden. Utblickar görs mot 1960-talets swinging London, disco och punkmode. I

1. Yuniya Kawamura, *Fashion-ology: an introduction to fashion studies* (Oxford 2004), s. 19.

den historiska översikten får exempel från film och skönlitteratur kontextualisera modesvängningarna. Översikten avslutas med en användbar bibliografi, medan texten som sådan i stort sett saknar referenser.

Den andra och tyngre delen av Lars Holmbergs bok handlar om mode som teoretiskt objekt. Här presenteras en lång rad tänkare med viss slagsida mot sociologer. Erwing Goffman och maskernas teater presenteras utförligt, väl befogat eftersom många av hans begrepp (t. ex. personlig fasad, uppträdande och manér) enkelt fungerar som tolkningskategorier i modesammanhang. Några tidiga ekonomer passerar revy, som Thorstein Veblen med sin *The theory of the leisure class* från 1899 i vilken han lanserade begreppet ”iögonenfallande konsumtion”, *conspicuous consumption*. Att notera är att Karl Marx och Max Weber lyser med sin frånvaro i avsnittet.

De moderna humanistiska tänkare som introduceras kommer framför allt från språkfilosofin. Semiotiken med dess tecken och teckensystem refereras och följs av ett avsnitt om mode som språkspel i Ludvig Wittgensteins anda – en något förvånande referens i detta sammanhang. Mindre förvånande är det att Michel Foucault, Pierre Bourdieu och Judith Butler får stor plats, liksom diskursteoretiker.

Av någon anledning är genusteorin dåligt företrädd. Bob, numera Rhynwyn, Connell med sina beskrivningar av olika historiska och nutida maskuliniteter, liksom Yvonne Hirdmans genussystemteori är ju annars högst användbara teoretiska ramverk för analyser av kläder, frisyrier, accessoarer etcetera. Även teorier om ting och tingslighet saknas. Här skulle Pierre Latour ha passat in med sin aktör–nätverk-teori (ANT) och plädering för att även ting kan vara aktörer.

En bok om cirka 300 sidor kan knappast vara heltäckande, men det är bra gjort av Lars Holmberg att introducera så många teoretiker som han gör på det begränsade utrymmet och ge dem chansen att visa vad de kan duga till i modevetenskapens tjänst. Korrekturläsningen och enhetligheten i referenssystemet har man dock inte lyckats lika bra med. Detsamma gäller det bibliografiska kapitlet som avslöjar en särskild förkärlek för biografier över kända tänkare hellre än originalverk. Upp till Yuniya Kawamuras nivå i *Fashion-ology* når inte denna bok.

Speciellt för uppsatshandledare på grundnivå tror jag ändå att boken har sitt värde. Den tjänar som provkarta för studenterna på möjliga teoretiska ingångar till mode- och dräkthistoriska ämnen. Mode har ju på senare år blivit ett erkänt ämne för vetenskapliga studier, och det är inte ovanligt att studenter vill skriva uppsats om någon modehistorisk företeelse. Längre har sådant stoff varit ovanligt på uppsatskurserna, kanske på grund av bristande sakkunskap i lärarkollegiet. Handledare kan vara osäkra på om – och i så fall hur – man kan lyfta iakttagelser om modeplaggs eller frisyriers förändring till en nivå där

intressanta saker kan sägas om till exempel identitetsskapande och samhällsutveckling. Att i sådana lägen hänvisa studenter till *Teorier om mode* kan säkert visa sig produktivt.

Lisa Öberg

Ann-Sofie Ohlander & Ulla-Britt Strömberg, *Tusen svenska kvinnoår: svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid*, tredje upplagan (Stockholm: Norstedts akademiska förlag 2008). 240 s.

Maria Bogucka, *Woman in the history of Europe: from Antiquity till the begin of the XXIst century* (Warszawa: Wołomin 2008). 212 s.

På vilket sätt blir historieskrivningen annorlunda om kvinnors roll och liv i historien ges särskilt företräde? Den frågan ställer jag mig efter att ha läst två kvinnohistoriska översikter med imponerande långa tidsperspektiv. I *Tusen svenska kvinnoår*, som nu har utkommit i en tredje omarbetad upplaga, fokuserar professor Ann-Sofie Ohlander och vetenskapsjournalisten Ulla-Britt Strömberg på den positiva sidan av svenska kvinnors historia från vikingatiden till i dag. Som författarna skriver i förordet karaktäriseras kvinnors historia också av förtryck och förföljelser. Kvinnors försämrade ställning från 1600-talet fram till tidigt 1800-tal blir belyst, men boken koncentreras till att lyfta fram gränsöverskridande och betydelsefulla kvinnor.

Kvinnoförtryck är däremot ett sammanhållande tema i den polska professorn Maria Boguckas skildring av europeiska kvinnors historia från antiken till 2000-talet, *Woman in the history of Europe*. Även här presenteras många enskilda kvinnor som har haft betydelse. Men Bogucka redogör för hur misogynia idéer har präglat det europeiska tankegodset från de tidigaste tolkningarna av Bibeln till Freuds teorier om kvinnors peniskomplex på 1870-talet. Visserligen är det intressant att följa det motstånd mot kvinnor som Bogucka hämtar från litterära texter. Men frågan är i vilken utsträckning dessa texter speglar europeiska kvinnors liv under olika århundraden. Relationen mellan idéer och praktik problematiseras inte. Ohlander och Strömberg visar däremot att normer som uttrycktes i exempelvis lagstiftning inte efterlevdes i praktiken. Under 1600-talet kunde kvinnor ärva mer än vad lagen föreskrev, det förekom att kvinnor förde talan och vittnade vid ting, trots att kvinnor inte fick laglig rätt att vittna i Sverige förrän 1697.

Woman in the history of Europe hade kunnat tjäna som ett uppslagsverk över framstående europeiska kvinnor inom politik, religion, litteratur, konst och vetenskap. Men boken saknar dels register, dels underrubriker inom kapitlen för att vägleda läsaren. Man kan även att fråga sig vad enskilda kvinnoöden lär oss om hur kvinnor generellt hade det. Det är en brist att Bogucka inte

diskuterar hur kvinnors liv och ställning har skilt sig åt mellan olika delar av Europa. Kvinnorna i Östeuropa är märkligt frånvarande i flera avsnitt. För kvinnor ur den politiska och kulturella elit som Bogucka ägnar de flesta personporträtt var likheterna förmodligen större än skillnaderna oavsett var i Europa de var verksamma. Men för den övriga kvinnliga befolkningen bör skillnader i exempelvis urbaniseringsgrad, ekonomisk struktur och demografi ha varit av betydelse. Det är symptomatiskt att Bogucka inte diskuterar i vilken utsträckning det västeuropeiska familjemönstret var tillämpligt i olika delar av Europa. Mönstret karaktäriserades av kärnfamiljer, hög ålder bland barnafödskor, liten åldersskillnad mellan makar samt att hushållsmedlemmar som inte var släkt med husbondfolket arbetade och bodde i hushållet. Mönstret har påvisats så långt tillbaka som 1500-talet främst i Västeuropa.¹ Bogucka nöjer sig med att konstatera att det under medeltiden var vanligast med en utvidgad familj där flera släktingar och generationer levde tillsammans (s. 44). Ett annat exempel på frånvaron av komparation är att de europeiska välfärdsstaternas olika utformning inte blir belyst. Eller att vi får veta att kvinnlig rösträtt infördes i Danmark och Island 1915 men inte förrän 1971 i Schweiz och 1984 i Liechtenstein, utan att någon förklaring till dessa häpnadsväckande glapp presenteras (s. 146). Överlag karaktäriseras boken av en ambitiös men deskriptiv uppräknings av enskilda kvinnoöden och historiska förhållanden i olika länder. Men Bogucka kommenterar sällan skillnaderna och lämnar därmed läsaren utan exempel på förklaringsmodeller som finns i forskningen.

Tusen svenska kvinnoår, som däremot är uttalat populärvetenskaplig, har en mer tematisk än kronologisk disposition. Tematiken synliggör vilken betydelse civilståndet har haft för kvinnors villkor, vilket är bra. Rättigheterna och skyldigheterna för ogifta kvinnor, änkor och hustrur har skilt sig så mycket åt att *en* svensk kvinnohistoria är omöjlig att skriva. Mitt intryck är att författarna ser civilståndet som mer avgörande för kvinnors villkor fram till 1900-talet än andra faktorer som klass eller ålder. En diskussion om detta skulle ha varit spännande och klargjort dispositionen för läsaren. Nackdelen med den tematiska dispositionen är att den för med sig flera upprepningar som olyckligtvis inte har arbetats bort i bokens tredje upplaga. Det kan till exempel inte undgå någon läsare att änkor till postmästare många gånger övertog sina makars befattning trots att kvinnor formellt inte tilläts inneha sådana tjänster. Detta nämns på minst fyra ställen i boken (s. 57f, 97, 126, 143).

En annan anmärkning mot dispositionen är att kapitlet som problematiserar kvinnans roll i historieskrivningen inte har placerats i bokens början utan som kapitel 10. Här pekar författarna på arbetsdelningen mellan könen som en möjlig förklaring till att kvinnor har osynliggjorts i traditionell historieskrivning

1. Peter Laslett, *Family life and illicit love in earlier generations* (Cambridge 1977), s. 13.

som oftast har författats av män. Det faktum att män sällan har arbetat inom kvinnliga ansvarsområden har bidragit till att historieskrivningen har bortsett från det reproduktiva arbetet och därmed från en väsentlig komponent i samhällets organisation. Detta hade kunnat fungera som en bra utgångspunkt för varför just kvinnohistoriska översikter behövs. I stället inleder författarna boken med att hävda att kvinnohistoria är nödvändig av identitetsskäl, ”att de kvinnor som läser boken ska finna rötterna bakåt och känna att de har en historisk identitet som är ny, spännande och innehållsrik” (s. 8).

Båda böckerna hade tjänat på att mer framhålla vilka brister i traditionell historieskrivning som de vill utmana. Historiska händelser och företeelser kan ses i nytt ljus om konsekvenserna för kvinnor och kvinnors medverkan berättas för eftervärlden. Böckerna ger exempel på hur krig – låt vara med de förskräckliga humanitära följderna som givetvis också har drabbat kvinnor – har inneburit möjligheter till ett mer självständigt liv för kvinnor i och med att de axlade krigande mäns arbetsuppgifter. Att kvinnor varit verksamma på så många fler områden än vad historieskrivningen ofta har lärt oss är viktig kunskap, såväl för kvinnor som för män.

Johanna Sköld

Eivind Heldaas Seland, *Antikkens globale verden: Asia, Europa og Afrika før islam* (Kristiansand: Portal forlag 2008). 199 s.

Som framgått av debatten på denna tidskrifts sidor har globalhistoria under senare år blivit ett honnörord vars exakta innebörd inte är alldeles solklar. Det associeras med interaktion och gränsöverskridande i större geografiska sammanhang, men har också kopplingar till totalhistoria i tematisk mening. När Eivind Heldaas Seland försöker sig på en globalhistorisk översikt över antikens historia före islams frammarsch, vill han fånga det geografiska perspektivet. ”Globalhistorie”, säger han, ”legger vekt på samlende og allmenne utviklingstrekk og på betydningen av forbindelser på tvers av politiske og kulturelle grenser” (s. 13). Författaren är försteamanuens vid universitetet i Bergen med inriktning mot antik historia. Som han inledningsvis förklarar finns åtskilliga goda skäl att studera antikens värld i ett större geografiskt svep än vad som annars gjorts. Inte minst gäller det inverkan på senare tiders kulturella och politiska traditioner, där det grekisk-romerska arvet har sina östligare motsvarigheter i de tidiga kulturella processer som kommit att sätta tydliga avtryck i senare tiders Iran, Indien och Kina.

Seland söker strukturera sitt stoff utifrån fyra element. Han presenterar en genomgång av händelseförloppen i de studerade regionerna, från Atlanten till Östkinesiska havet. Vidare studerar han vilka verkningar den antika värld-

den fick för eftervärlden. Han analyserar institutioner och utvecklingslinjer med varierande global karaktär. Han belyser framväxten och betydelsen av kontakter och nätverk över politiska och kulturella gränser. Framställningen löper över nio kapitel, i stort sett i kronologisk ordning, med början i jordbruks-samhällellenas uppkomst cirka 9000 f. Kr. Större delen av boken uppehåller sig dock vid antiken i dess klassiska bemärkelse, från den grekiska högkulturens uppsving till folkvandringstidens invasioner.

Känns då greppet nytt och i verklig mening "globalt"? För mig förefaller det som om författaren lovar aningen mer än han håller. I ett utförligt kapitel tar Seland upp modeller för att förstå forntida samhällen. Bland annat låter han sig inspireras av Karl Polanyis socialantropologiskt influerade modell där begreppen redistribution, reciprocitet och utbyte förklarar hur resurser fördelas inom ett samhälle. Äldre auktoriteter som Max Weber och Matthias Gelzer kommer till användning för att belysa statens utveckling och antika patronatsförhållanden. Trots ambitionerna framstår det mesta av stoffet som tämligen ordinärt i förhållande till annat aktuellt textboks-material. Det betyder att vi tillhandahålls en narration som tar upp de traditionellt viktigaste utvecklingsvägarna och händelserna. Stilen är klar och tydlig, och författaren har bemödat sig om att rådpläga aktuell forskning från de allra senaste decennierna. I stor utsträckning beskrivs de huvudsakliga civilisationerna separat, med oregelbundet återkommande betraktelser över globala processer. Det borde enligt min uppfattning varit möjligt att göra mer av exempelvis Centralasiens roll som en kulturernas korsväg mellan de indiska, kinesiska, iranska och västliga civilisationerna. Ett sådant försök har redan gjorts av Patrick Bruun och Erik Gunnes i band 3 och 4 av Bra Böckers/Aschehougs världshistoria. Företeelser som handelsvägar och epidemier omtalas i Selands text, men resonemanget skulle ha vunnit på att utökas när det gäller till exempel teknologispridning. För en i djupare mening globalhistorisk studie kunde arbetet med fördel ha strukturerats tematiskt, så som sker i Jared Diamonds uppmärksammade studie *Guns, germs and steel* (1999), som författaren för övrigt refererar till.

Inom sina något begränsade ramar gör dock Seland flera goda om än inte precis nya observationer. Han noterar att världen runt 500 f. Kr. var dominerad av stadsstater, från Gibraltar sund till de kinesiska floddalarna, och att det utanför dessa fanns löst organiserade stamsamhällen. Ett halvt millennium senare hade detta ändrat sig fullständigt, då mycket av den utvecklade världen samlats under imperier med en hög grad av stabilitet över tiden – Rom, Partien, Handynastins Kina och så vidare. Senare, omkring 200–600 e. Kr., kan en tydlig krisperiod för imperierna skönjas, vilket förutom inre spänningar och stormaktsrivalitet tillskrivs förhållandena till omgivande nomadfolk. Kontakterna mellan dessa och imperierna ledde till politiska konsolideringsprocesser bland stamfolken vilket ändrade balansen till deras fövör. Svaret på hoten blev

i en del fall en centralisering, militarisering och ideologisk enkelriktning av de tidigare mer löst strukturerade imperierna.

Även om det globala perspektivet hade kunnat utvidgas och utvecklas är det en användbar översikt Seland åstadkommit. Den kan fungera som kurslitteratur på en grundkurs i historia. Även om det inte direkt framgår av förord och baksidestext är det troligen vad författaren har i tankarna med sin bok. Det tydliga och pedagogiska upplägget, med ett illustrativt kartmaterial och sparsmakade men välvalda illustrationer, kan göra verket till ett alternativ till föreliggande svenska antikhistoriska texter. Att övertyga svenska studenter om nyttan av att läsa norsk- och danskspråkig kurslitteratur blir då nästa komplikation.

Hans Hägerdal

Peter S. Wells, *Från barbarer till änglar: de mörka århundradena i nytt ljus* (Stockholm: Dialogos 2008). 196 s.

Fortfarande hör man ofta påståenden om att västra Europa föll in i ett kulturellt mörker efter romarrikets kollaps. Det brukar heta att konst, arkitektur, vetenskap och allt möjligt annat gick förlorat och först återkom under medeltiden eller i och med renässansen. Bilden är i verkligheten betydligt mer nyanserad och komplicerad. Den amerikanske arkeologen Peter S. Wells går kraftigt till storms mot föreställningen att Europa skulle ha befunnit sig i ett mörker mellan 400-talet och 800-talet i sin nya bok *Från barbarer till änglar*, som utkom både på engelska och svenska 2008.

Huvudtesen är att det saknas belägg för en nedgångsperiod både i kulturellt, socialt och ekonomiskt avseende efter romarrikets kollaps och att det var fråga om kulturella förändringar i stället för en allmän kulturell nedgång. Wells belyser, om än mycket kortfattat, hur denna kulturella omorientering påverkade olika saker i samhället som kristendomens framväxt, teknik i jordbruket, handel, städernas utveckling, utbildningsväsende, konst, politiska förhållanden och mycket annat. Så långt är allt väl. Det som är uppseendeväckande med Wells bok är att han förnekar att det skedde en generell avfolkning av städerna under folkvandringstiden, ställer sig kritisk till att någon folkvandring av betydelse alls ägt rum och väljer att helt utelämnat missväxt och svält samt den justinianska pestens härjningar. Här slängs barnet ut med badvattnet på ett sätt som närmast liknar historierevisionism.

När det gäller avfolkningen av städerna i norra Europa är det riktigt att den tidigare har överdrivits. Beläggen som Wells presenterar för att de flesta städer skulle ha varit lika blomstrande och tätbefolkade på 500-talet som på 200-talet är dock inte särskilt övertygande. Angående folkvandringarna är det

naturligtvis en definitionsfråga vad som utgör en "omfattande" folkomflyttning, men resultaten av moderna DNA-studier tycks användas selektivt av Wells i syfte att styrka sina teser. Genom att utelämna den katastrof som den justinianska pesten vid mitten av 500-talet utgjorde är det uppenbart att han går alltför långt i sin vilja att ge en ljus bild av "de mörka århundradena". Detta gör att boken mer får karaktären av en polemisk inlaga än en kritisk översikt över förhållandena i det folkvandringstida Europa. Även om det fortfarande pågår en viss diskussion om pestens geografiska utbredning och omfattning tycks graden av ödeläggelse och avfolkning i Europa vara jämförbar med den som orsakades av den bättre dokumenterade digerdöden vid 1300-talets mitt.

Traditionellt har forskningen menat att jordbrukets produktivitet sjönk i norra Europa efter romarrikets fall. Detta skall ha lett till försörjningskriser och en minskande befolkning. Även på denna punkt menar Wells att det var precis tvärtom: tekniska innovationer i jordbruket ökade i stället produktiviteten och gav en högre levnadsstandard. Här menar jag att Wells inte skiljer på tiden för de tekniska uppfinningarna och tiden för när de storskaligt började tillämpas i jordbruket. Den "agrara revolutionen" i Europa ägde i själva verket rum omkring år 1000 e. Kr., alltså två århundraden *efter* tidpunkten då Wells bok slutar.

Wells utelämnar helt det klimathistoriska forskningsläget, där det under senare år har hänt väldigt mycket. Den naturvetenskapliga forskningen har tydligt kunnat påvisa hur klimatet i norra Europa just under de "mörka århundradena" var betydligt kallare och sommartid fuktigare. I nordligare områden innebar en sådan klimatförändring betydligt större risk för missväxt då växtsäsongen blev både kortare och kyligare samtidigt som den blev blötare. En ny tvärvetenskaplig studie av historikern Fredric L. Cheyette belyser detta på ett föredömligt sätt och argumenterar för att den mest hållbara huvudförklaringen till den omfattande, och i norra Europa geografiskt spridda, ödeläggelsen är svält orsakad av missväxt.

Boken lider av brist på tidsperspektiv. Det känns som om förhållandena på 400-talet klumpas ihop med dem på 700-talet. Det blir som att likställa förhållandena under 1600-talet med dem under 1900-talet. Diskussionen om det skedde en kulturell nedgång eller inte blir på grund av det oklara tidsperspektivet haltande. Under en 400 år lång tid finner man ju nämligen både upp- och nedgångar. Dessutom kan det vara värt att påpeka att flera av de belägg som Wells anför för en kulturell blomstring under de "mörka århundradena" i själva verket härrör från den karolingiska renässansen strax därefter. Ett annat genomgående problem med Wells bok är att han väljer att lyfta fram den forskning – arkeologisk, historisk eller naturvetenskaplig – som stödjer hans teser, men nästan konsekvent utelämnar sådan forskning som motsäger dem. Boken har emellertid sitt värde som ett inlägg mot den ofta alltför förenklade

bilden av ett närmast totalt förfall efter romarrikets kollaps. Medan Wells måhända ger en alltför odelat positiv bild av perioden 400–800 e. Kr. så är det en nyttig motbild mot den ännu rådande missuppfattningen om en kulturell död i västra Europa efter Västroms fall. Boken är därför värd en kritisk läsning för den som har förkunskaper om tiden men lämpar sig knappast som lärobok i tidig europeisk medeltid.

Fredrik Charpentier Ljungqvist

Martin Hansson & Per Stille (red.), *Runor i Kronobergs län, Kronobergsboken* 2008, I. Varend och Sunnerbo (Växjö: Kronobergs läns hembygdsförbund & Smålands museum 2008). 238 s.

Kronobergsboken 2008, som bär titeln *Runor i Kronobergs län*, är i sin helhet ägnad åt det 50-tal runinskrifter som är kända från detta län. Det handlar här inte bara om vikingatida runstenar, utan även om medeltida runtexter ristade på exempelvis sländtrissor, dopfuntar, kyrkklockor och dörrbeslag eller målade på kyrkväggar. Boken kan ses som en uppföljare till *Om runstenar i Jönköpings län*, som gavs ut 2002 av Jönköpings läns museum, och där 18 olika författare betraktade länets runstenar ur olika synvinklar. I *Runor i Kronobergs län* är ambitionerna mer blygsamma, men boken följer den tidigare i mångt och mycket. Ungefär samma ämnesområden tas upp och flera av författarna är desamma. Bland dessa har Helmer Gustavson, som tidigare var verksam vid Runverket på Riksantikvarieämbetet, spelat en nyckelroll. Han har svarat för såväl det introducerande inledningskapitlet som den mer än 100-sidiga katalog som avslutar boken. Gustavson deltog 2004–2008 i ett av länsstyrelsen initierat vårdprojekt i syfte att restaurera, dokumentera och skylta runinskrifterna i Kronobergs län, vilket betyder att man får en närmast dagsaktuell bild av forskningsläget kring dessa. Inskrifterna är också i samtliga fall illustrerade med nytagna fotografier i färg.

Runinskrifterna i Kronobergs län publicerades i verket *Sveriges runinskrifter* 1935 av Ragnar Kinander. Trots att det har gått mer än 70 år sedan dess, är nyvinningarna i läsningen och tolkningen av inskrifterna relativt små, vilket är ett tecken på den goda kvaliteten i det äldre arbetet. De skillnader mellan läsningarna som kan upptäckas visar sig nämligen nästan lika ofta bero på korrekturel i den nya publikationen som på att nyundersökningen av inskriften har gett andra resultat. Någon gång har det också blivit så att den translittererade runtexten hävdar en läsning, medan fotografiet förmedlar en annan. På Sm 8¹ från Rävagården i Dänningelanda (s. 137) återges exempelvis ordet *sten* som

1. Sm + nr avser numreringen i Ragnar Kinander, *Smålands runinskrifter*, Sveriges runinskrifter 4, (Stockholm 1935–1961).

[s]te[in], där tecknen inom hakparentes i dag ska vara försvunna, men på bilden står ...**tein**, vilket visar att de två sista runorna faktiskt fortfarande finns kvar. Det förekommer också en del andra motsägelser. Om inskriften på en ristad kvadersten från Skatelövs kyrka (Sm 6) kan man i löptexten (s. 132) läsa att en **þ**-runa har glömts i ordet *täljde* och infogats ovanför raden i efterhand av den osäkre ristaren. I översättningen av inskriften på den följande sidan uppfattas dock denna runa – säkert helt felaktigt – som en förkortning för ordet *d(enna?)*. Sådana diskrepanser är lite irriterande och kan verka förvirrande för läsaren. Som en viktig nyhet bör dock nämnas att det nu kan anses fastslaget (s. 125) att ristaren av runstenen Sm 1 vid Aringsås kyrka hette *Ásgöt* (skrivet **askutr**) och inte *Ásmund* eller *Ásnjut* som man tidigare också har haft som alternativ.

De separata artiklarna ger en mångfacetterad bild av Kronobergs läns runinskrifter. Ett nyskapande grepp finner man exempelvis hos Marco Bianchi, som med hjälp av moderna textteorier försöker förstå hur det verbala budskapet i de vikingatida minnesinskrifterna var organiserat och för vilka läsare de egentligen var avsedda. Hans analys pekar på en motsättning mellan att texten ristades i sten, vilket säkrade meddelandets fortlevnad genom 1000 år, och det ofta mycket antydande textinnehållet, som i första hand vände sig till en samtida läsare med möjligheter att på annat sätt skaffa sig kompletterande information. Bianchi slår också hål på en gammal myt, nämligen att man alltid skall börja läsa en runinskrift vid rundjurets huvud. Detta stämmer visserligen i många fall, men hans analys av inte minst det småländska materialet visar att det finns en överordnad (och förmodligen också äldre) princip, nämligen att inskriften på en runsten normalt börjar nedtill till vänster.

Martin Hansson behandlar i sin artikel ett märkligt litet runstensfragment, som 1972 påträffades vid Mjäryd i Södra Ljunga. Här är det inte inskriften som är det märkliga – den består endast av ordet *efter* – utan fyndomständigheterna. Fragmentet ska nämligen enligt uppgift ha hittats i en gravhög, där det utgjorde en av bottenstenarna i en stenkista som fanns placerad centralt i högen. Hansson ger flera förslag till hur det kan komma sig att en sönderslagen runsten av senvikingatida typ har hamnat på denna plats, men tyvärr gjordes fyndet vid grustäkt och de exakta fyndförhållandena kommer därför aldrig att kunna fastställas.

Per Stille diskuterar i sitt bidrag ”Runstenar och runstensresare i Småland” bland mycket annat dateringen av de vikingatida runstenarna i landskapet utifrån det förslag till stildatering som har skapats av arkeologen Anne-Sofie Gråslund. Enligt Stille bör huvuddelen av de småländska runstenarna härröra från slutet av 900-talet och början av 1000-talet. Han lägger här stor vikt vid att många av ristningarna helt saknar djuornamentik, vilket har uppfattats som ett tidigt drag. Av detta skäl vill han exempelvis inte acceptera att den kung Harald som nämns på den mycket enkla Sm 42 vid Tuna i Ryssby skulle

avse Harald Harfot, som regerade i England 1036–1040, utan menar att det i stället måste röra sig om någon av de danska kungarna Harald (Gormsson) Blåtand (död 987) eller Harald Svensson (1014–1018). Här skulle man önska en utförligare diskussion av vilka slutsatser om datering man egentligen vågar dra av frånvaron av ornamentik i ett område där just detta tycks ha varit den förhärskande normen.

Mariann Ullén behandlar de medeltida runinskrifterna i kyrkomiljö och vad man kan säga om dessa föremål och deras mästare. Hon ger en fyllig beskrivning av den konsthistoriska bakgrunden för varje föremål och sätter in det i ett större sammanhang. Exempelvis framför Ullén många skäl för att stenmästaren Bose, som högg kvaderstenarna till kyrkan i Skatelöv, hade nära kontakter med byggnadshyttor på Jylland, och pekar på att även hans namn kan tyda på ett danskt ursprung.

Namnforskning är annars ämnet för två separata artiklar. Anita Eldblad skriver om personnamnen och Staffan Fridell om ortnamnen. Den förstnämnda artikeln är ganska katalogartad med bland annat alfabetiska uppställningar av de olika namnleder som finns belagda i runinskrifterna i Kronobergs län. Samtidigt ges dock intressanta upplysningar om vilka av de vikingatida namnen som levde vidare i Småland under medeltiden. Beträffande könsfördelningen är runmaterialet mycket snedfördelat, och av de knappt 60 belagda namnen i Kronoberg utgörs bara en handfull av kvinnonamn. Inte heller ortnamnen är särskilt många. På de vikingatida runstenarna förekommer endast *Finnveden* samt en form av inbyggarbeteckningen *viridar*. I de medeltida inskrifterna finns inbyggarbeteckningen *skathemar* 'skatelövsbor', bynamnet *Djuraberg* (nu *Gödeberg*) samt osäkra förekomster av namnen *Älghult* och *Hagreda*.

Geologen Karl Eric Hagström behandlar de olika bergarter som användes som runstensämnen i Kronoberg, och trots att han ingalunda undviker facktermerna inom området, lyckas han göra detta material begripligt även för lekmannen. Hagström redogör för förhållandet mellan runstensarnas plats och tänkbar klyftort, och han diskuterar dessutom en del estetiska aspekter på stenvalet, som kan ha föresvävat ristaren och beställaren. Man tycker dock att hans resultat borde kunna sättas in i ett större kulturhistoriskt sammanhang och kanske belysa sådant som runstensproduktionens organisation eller kontaktvägar under vikingatid. Anna Wallethes artikel "Rötter och identitetskapande i antikvarisk och historisk forskning" behandlar också ett mycket intressant och viktigt område, men tyvärr är hennes text lite otymplig och för ofokuserad för att riktigt kunna fånga läsaren.

Runor i Kronobergs län ger en mycket varierad och inspirerande bild av vad man kan göra av runinskriftsmaterialet inom ett begränsat geografiskt område. Boken är också mycket tilltalande med rikligt med färgillustrationer, även om layouten inte är helt professionell och korrekturläsningen uppvisar

en del brister. I och med denna bok har runstenarna i två småländska län fått en utförlig beskrivning, och man kan misstänka att Kalmar nu står på tur. Visserligen är fastlandssidan av detta län fattig på runstenar, men på Öland finns desto fler. Här har antalet kända inskrifter dessutom tredubblats sedan *Ölands runinskrifter* utkom i början av förra seklet, vilket gör en sådan publikation särskilt angelägen.

Magnus Källström

Hans Andersson, Gitte Hansen & Ingvild Øye (red.), *De første 200 årene: nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer* (Bergen: Institutt for arkeologi, historie, kulturvitenskap og religion, Universitetet i Bergen 2008). 420 s.

Medeltidsstadsarkeologin har sedan den etablerades på allvar för snart 40 år sedan utvecklats till att bli vår viktigaste källa till ny kunskap om den medeltida staden fram till åtminstone början av 1300-talet, då det arkeologiska materialet tunnas ut i många städer medan det skriftliga börjar flöda rikare. Det arkeologiska materialet har potential att både belysa tider från vilka det skriftliga materialet i stort sett saknas och aspekter av den medeltida staden som är svåra att nå på annat sätt, till exempel den materiella kulturen.

Resultaten av enskilda utgrävningar är emellertid inte alltid helt lättåtkomliga. För svensk del gäller att även många av de stora utgrävningarna på 1970- och 1980-talen ännu inte har publicerats i rapportform. Sedan publiceringen av nya utgrävningar blev rutin på 1990-talet är problemet snarast motsatta. Antalet rapporter överstiger 1000, varav det stora flertalet dock gäller mycket små arkeologiska insatser. I den mån sammanställningar av materialet har gjorts gäller de en eller ett par städer. Samma begränsade geografiska perspektiv gäller även de avhandlingar baserade på arkeologiskt material som sett dagens ljus under samma tid.

De første 200 årene ger därför en unik möjlighet att få en överblick över utvecklingen i 27 av Nordens cirka 170 medeltidsstäder under respektive stads första århundraden. Kronologiskt spänner boken över närmare ett årtusende, från Ribes uppkomst strax efter år 700 och fram till 1400- och 1500-talens Viborg i Karelen, även om det stora flertalet bidrag täcker perioden cirka 1000–1300. De städer inom det medeltida Sverige som tas upp är Gamla Lödöse, Skara, Skänninge, Linköping, Sigtuna, Uppsala, Åbo och Viborg. Till detta kommer Kungahälla, Lund, Malmö, Trelleborg och Ystad inom dagens svenska gränser.

Boken har sitt ursprung i arbetsseminariet "De to hundrede første årene" som hölls i Bergen 2006. Syftet med seminariet var att genom en jämförelse

av det konkreta arkeologiska materialet från ett antal nordiska städer finna gemensamma och särskiljande drag i urbaniseringens förlopp och därifrån gå vidare för att pröva olika urbaniseringsmodeller. För att underlätta jämförelser hade ett antal förslag på teman sänts ut i förväg. Flera av dessa berörde just tolkningsfrågor och frågan om vilka teoribildningar som försumrats. Här fanns med andra ord en stor öppenhet för att försöka tänka i nya banor och vidga perspektiven.

Resultatet har blivit föreliggande artikelsamling med 24 artiklar som var och en beskriver en stad eller i några fall flera städer. Till detta har fogats en inledning, ett kort avsnitt om stadsplanering och en avslutning. Det stora flertalet av de 24 artiklarna har en likartad uppbyggnad där först skriftliga och arkeologiska källor beskrivs. Därefter följer en fasindelad beskrivning av utvecklingen i staden baserad på förändringar i det arkeologiska materialet i form av bebyggelseförtätning, tillkomsten av nya kyrkor, hantverksspill, tomtindelningar etcetera. Sist följer författarens tolkning av platsens uppkomst och utveckling.

Det ambitiösa komparativa upplägget inför arbetsseminariet har inte riktigt slagit igenom i bidragen, som endast i begränsad utsträckning relaterar den egna stadens utveckling till övriga städer. Framför allt saknar man en syntes baserad på artiklarna. Som Hans Andersson konstaterar i det avslutande kapitlet "Några sammanfattande reflexioner", är boken en artikelsamling som erbjuder ett stort material för framtida utförligare framställningar.

Läsaren får tills vidare själv botanisera bland de olika bidragen och försöka skapa sig en uppfattning om utvecklingen och hur pass representativa de olika städerna är för de enskilda länderna och Norden som helhet. För det medeltida Sveriges del noterar man exempelvis att endast en av de fyra största östersjöhamnarna finns med, Åbo. Vidare finns en slagsida mot de allra tidigaste städerna i respektive land, vilket delvis torde bero på att urbanisering i stadsarkeologiska sammanhang främst kopplas till städers uppkomst och inte, som i den urbanhistoriska forskningen, till städers tillväxt.

När det gäller tolkningarna av städernas uppkomst och tidiga utveckling dominerar fortfarande den inom stadsarkeologin traditionella maktpolitiska synen. Med ett visst mått av generalisering kan denna sägas gå ut på att tätorter inte uppkom spontant till följd av den ekonomiska utvecklingen i samhället utan grundades av makthavare, i synnerhet kungamakten, som maktpolitiska stödjepunkter för att koncentrera och kontrollera viktiga samhällsfunktioner. Även platsens vidare öden låg i varierande grad i den politiska makthavarens händer i form av satsningar som klostergrundade, kyrkobyggande och expansion av befintliga kungsgårdar och slott. Stadens roll som makt- och uppördscentrum betonas på bekostnad av handel och hantverk för ett omland, i synnerhet för 1000- och 1100-talen.

Samtidigt måste det framhållas att flera författare försöker anlägga modifierande tolkningar inom den maktpolitiska ramen. Man kan urskilja tre trender i försöken att nyansera bilden av det kungliga initiativet som den avgörande förklaringen till urbaniseringen 1000–1300. De två första av dessa trender tas också upp av Hans Andersson i avslutningskapitlet om än med en något annan vinkling.

För det första tar flera bidrag upp urbaniseringen som en del av landskapet. Perspektiven vidgas därigenom till järnålderns och medeltidens olika centralplatser/centralorter utan permanent tätortsbebyggelse och med endast enstaka icke-agrara funktioner, till exempel tingsplatser. Utvecklingen är egentligen en logisk följd av den orientering bort från demografisk urbanisering och mot funktionell urbanisering som tidigare skett inom den maktpolitiska skolan. Med Hans Anderssons definition av urbanisering som "det förlopp [...] som innebär att mångfunktionella orter bildas" (s. 411) är det naturligt att intresset riktas även mot andra platser med icke-agrara funktioner än just tätorter och städer, särskilt när dessa funktioner uppfattas som urbana. Steget är då inte långt till att, som Mats Anglert och Stefan Larsson, diskutera "den tidiga urbaniseringens landskap" när det gäller yngre järnåldern.

För det andra ifrågasätts kungamaktens möjligheter att ensidigt skapa städer. Grundarens intentioner räcker inte. "Initiativet må ha kommit uppifrån men har för sin framgång varit beroende av samverkan", skriver Mats Anglert och Stefan Larsson i sitt bidrag om de skånska städerna och fortsätter: "Att folk enbart skulle ha kommenderats ut till en nyskapad lokalitet skulle troligen inte ha fungerat." (s. 312) Städerna har "expanderat av inre dynamik, något som kanske visas av att de skånska städernas första tillväxtperiod motsvaras av en av kungamaktens svagaste perioder (ca. 1241–1340)" (s. 320). Gitte Hansen är inne på samma linje när det gäller Bergen. Hon menar att de första initiativen från kungamakten kom omkring 1020–1030, men därefter gick utvecklingen långsamt på grund av att kungens planer inte fick stöd av stormän och stadsbor. Först på 1100-talet "kommer byfolkene verklig på banen som aktörer". Därigenom "kan ikke byoppkomsten bare forstås som et direkte produkt av kongelige initiativ" (s. 37). Denna andra trend betonar till skillnad från den förstnämnda således urbaniseringens demografiska aspekt.

Slutligen utvidgar ett flertal bidrag aktörsperspektivet från kungamakten till lokal aristokrati och kyrka, dock med påpekandet att dessa agerat i samförstånd med kungen.

Finns det då inget bidrag som går utanför den maktpolitiska tolkningen och anlägger ett mera merkantilt perspektiv? Tendenserna finns men är svaga. Mest radikal är Joakim Thomasson, som i sitt välargumenterande bidrag utan att darra på manschetten vågar se Malmö som gradvis uppkommet till följd av strukturella faktorer, nämligen sillfiskets uppsving, medan kungamaktens roll

var begränsad till att i ett senare skede komma in och hävda sina rättigheter. Även Johan Anund berör för Uppsalas del handelns roll, dock med brasklappen att det "kan kännas en aning reaktionärt att lyfta fram handel i urbaniseringsdiskussionen" (s. 368). Anund menar dock att metallhandel bör fogas in som en delorsak till Uppsalas uppkomst. Kungens initiativ har inte varit tillräckligt.

Sammanfattningsvis ligger bokens stora styrka i den uppdaterade och detaljerade redovisningen av de empiriska beläggen för den tidiga urbanutvecklingen i 27 nordiska medeltidsstäder. Här finns ett stort och unikt material för framtida jämförelser. Däremot tas nya perspektiv och teoribildningar utanför den maktpolitiska ramen inte upp till allvarlig prövning, trots de goda föresatserna inför Bergenseminariet. Så till exempel saknas helt referenser till Paul M. Hohenberg och Lynn Hollen Lees' nätverksmodell, som används i modern urbanhistorisk litteratur om den medeltida urbaniseringsprocessen, till exempel *Norsk byhistorie* (2006) eller den danska *Middelalderbyen* (2004). Med denna modell vidgas perspektiven från snävt lokala eller nationella faktorer till städernas kopplingar till internationella handelsnätverk. Att våga pröva att gå helt utanför den trygga maktpolitiska ramen tror jag skulle vitalisera den stadsarkeologiska diskussionen om den medeltida urbaniseringsprocessen.

Per Gunnar Sidén

Marie-Louise Rodén, *Drottning Christina: en biografi* (Stockholm: Prisma 2008).
328 s.

Drottning Kristina (1626–1689) var en unik regent. Inte enbart i det att hon var en kvinna på tronen som förblev ogift – vilket även faktiskt den engelska drottningen Elisabeth lyckades med – eller att hon vurmade för kultur och skrev själv. Det som gjorde henne enastående i sitt slag i åtminstone de svenska regenternas historia, var att hon frivilligt avsåde sig den svenska tronen samtidigt som hon konverterade till en annan religion. Hennes övergång till katolicismen väckte stor uppståndelse i hennes samtid. Rom gjorde ett stort propagandanummer av att just Gustav II Adolfs dotter – han hade ju ändå varit det protestantiska lejonet från Norden som besegrat den habsburgska örnen – valde att leva resten av sitt liv i påvestaden. Allt detta är känt sedan tidigare och genomtröskat i både svensk och utländsk historieskrivning. Vad kan då Marie-Louise Rodén, professor i historia vid Högskolan i Kristianstad, bidra med i sin biografi *Drottning Christina*, som inte redan är sagt? En hel del faktiskt.

Fokus på Kristinas liv – eller "Christina" som Marie-Louise väljer att skriva, eftersom hon själv stavade det så – ligger på både tiden i Sverige, fram till

tronavsägelsen och abdikationen 1655, och på tiden efter, fram till hennes död i Rom 1689. Genom att Rodén ägnar lika stort utrymme och intresse åt tiden före som efter brytningen tar biografien ett helhetsgrepp på regenten och människan, drottningen och kvinnan. Just den senare delen om "den mogna kvinnans liv i Rom" som inplacerar Kristina i ett internationellt sammanhang skapar något nytt i förhållande till tidigare biografier. Bilden vi får av Kristina är därför mer nyanserad och helgjuten.

Det nya synsättet utesluter dock inte gamla forskningsfrågor. En sådan ofta diskuterad fråga är Kristinas förhållande till modern. Enligt Rodén var den unga Kristinas relation till Maria Eleonora av Brandenburg av mycket komplicerad art. Det var ett känslomässigt kallt och stört moder-dotterförhållande som påverkade Kristinas liv som vuxen, genom att det bestämde hennes självbild och uppfattning om kvinnlighet. I vuxen ålder uttryckte Kristina bestämda åsikter om kvinnor och makt; uppfattningar som inte var till kvinnornas fördel för att formulera det mildt. Exildrottningens ord om det egna könets oförmåga att sitta på maktens tinnar avslöjar ett självförakt samtidigt som hon riktade en hänfull nedlåtenhet mot en mor som hade misslyckats med det mesta. En annan gammal fråga, en som Rodén mer pliktskyldigast tar upp, är spörsmålet om Kristinas födsel och den ständigt återkommande uppgiften om missräkningen vad gällde den nyföddas kön. Hon slår trött fast att det inte handlade om någon van- eller missbildning av flickans könsorgan utan om att barnet föddes med segerhuva.

Hon tar även ställning i den mångdiskuterade frågan om anledningarna till Kristinas tronavsägelse. Här däremot ger hon ett svar som överraskar: vi kommer aldrig säkert att få veta varför hon valde att konvertera, eftersom Kristina inte önskade att eftervärlden skulle få veta. I förstone kan svaret tyckas fejt och lite väl bekvämt, men vid närmare eftertanke har Rodén en poäng. Eftersom konverteringen var en privatsak, går det inte att komma längre i sökandet efter ett svar och en mening; inte ens i dåtiden gick det att sträcka ut förståelsen längre. Intresset för den katolska religionen växte fram successivt och fick extra kraft med planerna om äktenskapsfrågan – Kristina vägrade gifta sig trots riksrådets propåer – och successionen. Allt sammantaget bidrog till att övertyga en redan beslutsam Kristina om vad som måste göras.

När Kristina den 12 juni 1654 avreste från Stockholm och for söderut mot Kalmar och vidare till Danmark, var det ingen som visste var hon skulle bosätta sig, inte ens riksrådet. Det blev till slut Rom. I den stora staden kom hennes liv att drastiskt förändras. För första gången i sitt liv mötte hon en man hon älskade. Hans namn var Decio Azzolino och till yrket var han kardinal. Denne påvens närmste man kom att bli hennes livskamrat, och precis som för vilket par som helst fanns där stunder av salig lycka och tider av motgångar och olycka. Breven dem emellan, de flesta delvis skrivna med chiffer, avslutas ofta

med "S.M", två bokstäver som varit föremål för en del diskussion. Somliga anser att det stod för "Sua Maestà, alltså Hennes Majestät, medan andra, däribland Rodén, i stället tolkar orden som "Sempre Mia", alltid din.

Marie-Louise Rodéns biografi visar övertygande hur innerlig Kristina var som person när hon väl lyckades kasta bort den strama rollen och påklistrade masken som regent och drottning. Demaskeringen är en styrka i biografien, grundligheten i forskningsarbetet en annan. Möjligtvis kunde Rodén ha lättat upp sitt lite strama språk, framför allt med tanke på att hon skriver för en läsande allmänhet, men det utgör en bagatell i sammanhanget.

Bo Eriksson

Anna Larsdotter, *Hästens tid: rid- och stridskonst under stormaktstiden* (Lund: Historiska media 2008). 216 s.

Stormaktstiden är väl omskriven i svensk historia, både av fackhistoriker och i form av populärhistoria, men trots att hästarna var en förutsättning för de många krigen nämns de sällan. Nu har Anna Larsdotter tagit detta perspektiv och låtit hästen bli huvudperson i en bok om hästens dubbla funktion som krigsmaskin och statussymbol under 1600–1700-talen, en tid hon kallar för hästens guldålder i Sverige. Larsdotter har inte gjort någon egen undersökning utan ger utifrån tillgänglig litteratur en bild av hästens utomordentliga betydelse under tidigmodern tid. Kanske kan framställningen beskrivas som en samling essäer som belyser tidsperiodens ridkonst, dressyr och hästhållning i krig som fred. Fascinerar gör den stora mängden hästar och deras status. Att ha en liten raggig bondhäst på 120 cm var absolut rikedom i dessa dagar, även om en och annan andalusier eller frieser smällde högre i kungliga kretsar. Att hästen är en skönhet vet alla som älskar dem och så tyckte man även på 1600-talet. Boken innehåller många vackra målningar och detaljerade beskrivningar att njuta av.

Att ha en egen häst i dag innebär att lägga ned mycket tid och pengar på träning, vård och skötsel, foder, hovslagare och bete. Även under 1600-talet tycks man ha varit noga med att ta hand om sina hästar, att sköta och borsta dem och se till alla selar och sadlar. De var värdefulla som transportmedel och ett viktigt inslag i det stormaktstida krigsmaskineriet. Larsdotter beskriver såväl hästens vedermödor som dess upphöjdhed. Vi vet att få svenska soldater återvände från det krigshärjade Europa; detta gällde i hög grad också hästarna. Larsdotter tar upp flera exempel på hur tusentals hästar drunknade eller frös ihjäl. På hemmaplan blev hästen en viktig statussymbol inom de högre stånden. På målningarna var hästarna utstyrda likt älskarinnor, skriver Larsdotter, i

rosetter och rysch och med flätade manar och svansar. Och varför inte ett guldtäcke med broderier att ta på när det var dags att visa upp sig? Att visa upp sitt stall var lika viktigt som att visa upp sina salonger.

I bokens centrum står Karl XI, den kung som mer än någon annan förknippas med svensk hästkultur. Han levde större delen av sitt liv på hästryggen, organiserade kavalleriet, byggde ett nytt kungligt stall på Helgeandsholmen och såg till att importera vackra hästar för avel. Av Ludvig XIV förärades han tolv spanska och arabiska hästar. Som tack sändes taktäckningskoppar till slottsbygget i Versailles. Stor plats tar den ”karusell” som anordnades i samband med kungens trontillträde 1672. För att menigheten skulle få ta del av prakten paraderade de närmare 600 medverkande längs Drottninggatan med de vackra hästarna och deras ryttare utklädda till romare, polacker och turkar. Änkedrottningen Hedvig Eleonora gav hovkonstnären David Klöcker Ehrenstrahl i uppdrag att föreviga festen i ett bildreportage som skulle spridas till uppburna på kontinenten. Praktverket kallas *Certamen Equestre* och gavs ut i faksimil för några år sedan med kommentarer av Jonas Nordin. Märkligt nog nämner inte Larsdotter detta i sin text, trots att hon flitigt citerar Nordin.

Överlag är Larsdotters sätt att handskas med sina källor bokens svaghet. Själv är hon journalist med inriktning mot historia, och hennes framställning är tilltalande, men den hade vunnit på mer genomtänkt konsekvens när det gäller att hänvisa till litteraturen. Ömsom återfinns redovisningen i den löpande texten, ömsom inte, och ibland saknas omnämnd litteratur i litteraturlistan. Reseskildringarna av Charles Ogier och Lorenzo Magalotti används i hennes text, men bara Magalotti finns på litteraturlistan och det är inte lätt för läsaren att avgöra vad som är Larsdotters ord eller någon annans. Men boken som helhet är ändå viktig genom att den fyller en viktig kunskapslucka om hästens betydelse för Sverige under stormaktstiden.

De flesta vet i dag hur ridkonsten uppstod och att många dressyrövningar har militärt ursprung, men trots brister i den källkritiska redovisningen är boken ändå läsvärd. Det är lätt att ryckas med av beskrivningarna av framför allt karusellerna. Här ingår hundratals vältränade, välputsade och vackert utstyrda hästar i tävlingar och lekar med torneringar, kadriljer och parader. De många bilderna från tiden bidrar i hög grad till den estetiska framställningen. Och som Larsdotter skriver ”detta var ryttarporträttens gyllene era, då en kung inte var en kung om han inte satt till häst”.

Linnea Forsberg & Catrina Ingelstam

Jan de Vries, *The industrious revolution: consumer behaviour and the household economy, 1650 to the present* (Cambridge: Cambridge University press 2008).
327 s.

I sin nya bok väver Jan de Vries skickligt samman sin egen och andras forskning om konsumtion och hushållets roll i den ekonomiska tillväxtprocessen under de senaste 250 åren. Författaren är för flertalet känd för att med enfaset betona att den industriella revolutionen föregicks av en gradvis förstärkning av hushållets interaktion med framväxande marknader för arbete och konsumtionsvaror. Hushållen ersatte hushållsarbete med tjänster och varor som erbjöds på en marknad. Denna tendens, som uppstod, förstärktes och kulminerade under det som de Vries titulerar det långa 1700-talet (från ca 1650 till Napoleonkrigens utbrott), har förlänats beteckningen "the industrious revolution". Även om framställningen sträcker sig fram till nutid är det spårandet av hushållens ökade engagemang och interaktion med marknaden under detta långa 1700-tal som är bokens viktigaste bidrag.

Grundläggande för boken är idén om att den mesta konsumtionen sker, och därmed bör studeras, inom ramen för ett hushåll. Hushållet använder sina intjänade pengar för att köpa varor på marknad. Med hjälp av tidigare inköpta varor och hushållsmedlemmarnas arbetskraft produceras sedan det som slutligen konsumeras. För att maximera nyttan av den slutliga konsumtionen bör hushållet effektivt allokera tiden mellan tre olika aktiviteter: för det första, arbeta mot lön på en arbetsmarknad för att kunna köpa varor på en varumarknad; för det andra avsätta tid för att omvandla dessa varor till det som skall bli föremål för konsumtion och för det tredje också avsätta fritid för att slutligen konsumera. Ju mera tid som ägnas åt lönearbete, desto mera varor kan köpas, men desto mindre tid finns till förfogande för att omvandla, konsumera och till fullo dra nytta av dessa varor. Hushållens beslut om hur tiden skall allokeras påverkas, men är inte beroende av, externa faktorer som exempelvis relativpriset på arbete. Hushållen betraktas som autonoma aktörer.

Kapitel 2 spårar ursprunget till det påtagligt ökade intresset för konsumtion till mitten på 1600-talet samt utdelar en rejäl portion kritik mot dåtida och nutida opinionsyttringar som andas högborgerligt förakt för plebejisk konsumtion. Det avgjort viktigaste avsnittet, kapitel 3, handlar om hur "the industrious revolution" förhöll sig till två makroekonomiska fenomen under den samtida, industriella revolutionen: för det första att uppskattningarna av produktionens och produktivitetens tillväxttakt mellan 1760 och 1830 visat på en långt mera gradvis ökning än vad man tidigare trott; för det andra att reallönerna växte än långsammare; accelerationen i reallönväxten inträffade inte förrän i mitten av 1800-talet, alltså efter den traditionella dateringen av den industriella revolutionen. De Vries accepterar dessa forskningsresultat

som rimliga beskrivningar av makroekonomiska realiteter, men understryker hur ofullständigt de beskriver förändringen av hushållens konsumtionsmöjligheter. Om vi betraktar utvecklingen av hushållets samlade löneinkomster som viktigare än utvecklingen av individuella (manliga) löneinkomster, så bör fokus på reallöneutveckling per timme eller dag kompletteras med (1) det årliga antalet dagar med lönearbete, (2) kvinnors och barns arbetskraftsdeltagande i lönearbete och (3) arbetsintensiviteten. Det visar sig, när hänsyn tagits till utvecklingen av dessa faktorer, att övertygande bevisföring finns för att "the industrious revolution" medförde en ökning av samtliga. Denna tendens föregår, spänner över och fortgår efter den industriella revolutionen.

Kapitel 4 förser konsumtionsbegreppet under "the industrious revolution" med innehåll medan kapitel 5 beskriver övergången till "the breadwinner-homemaker household", med vilket menas den process varmed kvinnor retirerade från direkt deltagande i marknadsrelaterade relationer och överlät till mannen ansvaret att förse hushållet med monetära inflöden. Detta är ett ämne som är bekant och onekligen, tack vare omfattande genus- och marxistiskt inspirerad forskning, tämligen ideologiserat och infekterat. De Vries förkastar idéer som förklarar övergången med patriarkatets mobilisering, kapitalismens inherent logik eller bristen på kvinnliga förvärvsarbetsmöjligheter. I linje med idén om hushållen som en autonom kraft i den ekonomiska utvecklingsprocessen tecknar de Vries istället en alternativ bild av denna övergång; som en logisk konsekvens av hushållens förändrade konsumtionsmönster. De nya konsumtionsobjekten, som hälsa, näringsintag och boendemiljö, fanns ej att tillgå på en marknad. Dessa nya konsumtionsmål krävde hushållsarbete.

Kapitel 6, slutligen, som ställer frågan om vi bevittnat en andra "industrious revolution" under efterkrigstiden. Inte oväntat hamnar fokus här på kvinnors återinträde på arbetsmarknaden. Kapitlet saknar dock den stringens och det nytänkande som utmärker de föregående kapitlen. Bokens titel ger sken av att ämnet behandlas utan strikta geografiska avgränsningar. Så är inte fallet. Den överväldigande majoriteten av empirin härstammar från Holland, England och Frankrike, medan USA upptar en stor del i det avslutande kapitlet. Detta känns som ett naturligt fokus för det långa 1700-talet, mindre så för perioden från 1850 till 1950, och helt klart bristfälligt för andra halvan av 1900-talet. Dessa invändningar skymmer dock inte det faktum att boken kommer att inspirera mycket ny forskning kring hushållets roll för ekonomisk utveckling, dess interaktion med marknader och inflytande över uppkomna konsumtionsmönster.

Svante Prado

Jessica Eriksson (utg.), *Metta Magdalena Lillies dagbok 1737–1750: en västgötsk släktrönika* (Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia 2008). 282 s.

Metta Lillies dagbok ger en spännande inblick i en adelskvinnas liv på landsbygden i Västergötland i mitten av 1700-talet. Den skrivbok Metta Lillie fick av sin bror en dag år 1737 blev upphovet till dagboken, som nu förtjänstfullt getts ut i originalversion. Vi får följa Metta Lillie i drygt ett decennium, fram till hon gifte sig vid 41 års ålder med den sex år äldre änklingen Jan Axelson Natt och Dag, major och sexbarnsfar. Metta Lillie var dotter till översten för Älvsborgs regemente, friherre Johan Abraham Lillie och Ulrika Eleonora Hierta. Fadern dog 1738, och därefter bodde Metta Lillie, hennes mor och tre systrar mestadels på herrgården Hjärtared, men även på herrgården Bjärka.

Dagboken är på 240 sidor med ett tillägg i slutet med en förteckning över vilka kläder Metta Lillie köpt för farsarvet, samt råd för hushållet. Dagboksanteckningarna är gjorda i större avsnitt och berör olika sidor av livet. Jessica Eriksson delar in dem i tre teman: den privata, den offentliga och den andliga sfären. Dagboken förs dels med en berättande text på vänstra delen av sidan, dels med en annan, parallellt i högra marginalen, som kompletterar den vänstra med mer fyllig information om personer och händelser.

Den privata sfären handlar om familjens stora nätverk. Släkt och vänner kom på besök eller besöktes, man hjälptes åt med olika bestyr och stannade ibland länge hos varandra. Varje gång Metta Lillie gett en gåva förs det in i dagboken, eller om hon eller hennes familj fått något. Att ge varandra presenter tycks ha varit en viktig del av ett fungerande socialt system.

Den offentliga sidan av livet representeras av anteckningar om kriget mot ryssarna 1741–1743, om dalkarlarnas uppror 1743 och om bröllopet mellan Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika av Preussen. Den andliga sfären är rikt representerad: Metta Lillie var varmt religiös och ofta övergår hennes anteckningar i böner.

Att vara gift var en kvinnas säkraste möjlighet till försörjning under 1700-talet, och det framgår ibland plågsamt tydligt. Det berättas att Metta Lillie och hennes systrar ofta vandrade fram och tillbaka i allén utanför huset, förgäves väntande på friare, och när de äntligen dök upp, accepterades de genast. I slutet av dagboken, när Metta Lillie stod inför sitt giftermål, fanns ingen glad förväntan inför äktenskapet utan endast ångestfyllda tankar, och dagen hon flyttade från föräldrahemmet beskrivs som ”en sårgefull hiärtgrämmande dag, Jesus hjälp mig”.

Jessica Erikssons utgåva av dagboken avslutas med ett utförligt sak- och personregister samt kartor, vilket är en god hjälp för läsaren att sätta sig in i Metta Lillies värld.

Eva Helen Ulvros

Anette Faye Jacobsen, *Husbondret: rettighedskulturer i Danmark, 1750–1920* (Köpenhamn: Museum Tusulanums forlag 2008). 574 s.

Husbondret är en historisk diskussion av diskurserna kring personliga rättigheter i ljuset av det faktum att *hushållet* länge var politiskt och juridiskt överordnat individen. Jacobsen visar att uppfattningar om individers inneboende lika värde, som vi nu tar för givna som del av det västliga kulturarvet, historiskt sett har fått ge vika för husbonderätten, vilken var normen under 1700- och 1800-talen. Jacobsen vill undersöka logiken, retoriken och praxis, det vill säga *diskurserna* som omgärdade husbonderättens avskaffande. Hur diskuterades avskaffandet bland jurister och politiker; vilka tankeparadigm kan urskönjas? Husbondeidealet förutsatte ett samhälle byggt på juridiskt självreglerande och patriarkaliskt styrda produktionsenheter. Hushållet definierades av jurister och politiker som fundamentet till samhällets sunda välfärd, inte minst då allt "löst" folk därmed fick en moralisk och ekonomisk förmyndare. Husbonden gavs stor makt över de personer – livegna, "husmän", tjänstefolk – som ingick i hushållet. Han eller hon (könet var av mindre betydelse) hade som arbetsledare rätt till ovillkorlig lydnad samt rätt att kroppsligt bestraffa arbetsvägran och uppkäftighet. Husbondens förmåga att säga upp tjänarna var å andra sidan reglerad, och han eller hon var till viss mån ansvarig för deras moral och hälsa. Det var därför logiskt att husbonden utgjorde gruppens juridiska huvudman och att endast husbonden hade rösträtt.

Varför var husbonderätten så seglivad? En centraliserande stat har en naturlig tendens att sanera bland juridiskt autonoma korporationer. Livegenskapens avskaffande under det sena 1700-talet rättfärdigades med det juridiska argumentet att endast staten skall ställa medborgare inför lagen. Men husbondens makt dröjde kvar – fast husbonden därefter fick lov att dra sitt tjänstefolk inför rätta om han eller hon ville utöva straff utöver vanlig "hustukt".

Arbetsmarknadskonjunkturer hade en betydelse. När det var ont om arbetare var det viktigt att binda dem hårt vid tjänsten, men när tillgången på arbetskraft var god försvagades kontrollbehovet, och det var ofta då som husbondeväldet luckrades upp. Det sena 1800-talets arbetsmarknadsomvälvning identifierades redan av samtida som husbondeväldets slutgiltiga baneman – även om det dröjde länge tills familjens och husets drängar och pigor ansågs sortera utanför husbonderätten.

Diskurserna kring husbondeväldets avskaffande identifieras genom detaljerade nedslag i de stora juridiska och politiska debatterna 1750–1920. Författaren börjar med att diskutera hur rättsuppfattelsen i *Danske Lov* tolkades inför "landboreformer" (livegenskapens upphävande). Boken följer sedan debatterna i den första representativa ståndsförfattningen och 1849 års grundlag. Där överlevde husbonderätten tidens radikala utmaningar, även om absolut rätt

att förfoga över egendom fick citeras som stöd för husbondevälde över folk som bodde eller hyrde in sig på annans gods. I bokens sista del diskuteras hur husbonderätten urholkades av nya juridiska definitioner av familj och privatliv, samt hur rösträtten förankrades i individens förmögenhet och färdigheter. Det var emellertid främst de nya politiska partierna, representanter för industri- och lantbruksproletariatet, som såg till att husbonderätten slutligen demonterades mellan 1915 och 1922.

Boken ger alltså en sällsynt överblick över flera århundradens juridiska utveckling. Den är också ovanlig i och med att den fokuserar på *landsbygdens* juridiska relationer (landbygden var ju, som Jacobsen påpekar, den största samhällssektorn). Detta gör boken ovanlig bland studier kring den individualistiska liberalismens genombrott, där korporationernas upplösning i städerna med skrän och andra aktörer – hos vilka de nya liberala tankarna först fick fotfäste – oftast studerats.

Den värld som boken beskriver verkar därmed både främmande och välbekant. Det är inte bara godsägarnas svulstiga moralretorik till försvar för sin egen makt, inklusive rätten att genom hustukt bestraffa varje antydan till uppkäftighet, som imponerar. Jacobsens genomgång av olika domstolsprotokoll (husbonden tvangs till domstol när han ville bötfälla eller avskeda en tjänare) ger många intressanta inblickar. Befanns arbetskarlen ha varit uppstudsigt mot husbonden, svurit och höjt rösten, skulle han inte bara böta och mista lön och tjänst, men också be husbonden om ursäkt – offentligt, inför resten av hushållet; en dom som belyser hur hushållet fungerade i praktiken. Protokollen visar vidare att det är anakronistiskt att tro att juridiska procedurer automatiskt betydde mer jämställda relationer mellan parterna. I praktiken fungerade domstolen som husbondens förlängda arm, eftersom husbondens version av händelseförloppet antogs utan vidare och lagarna straffade tjänarnas snedsteg hårdare än husböndernas.

Det var alltså inte statens behandling av medborgarna som lika inför lagen som utmanade husbonderätten, och inte heller konceptet inneboende individuella rättigheter. Det mest effektiva kontraparadigmet hade i stället sitt ursprung i en annan juridisk domän, *kontraktsrätten*, så till den grad att om rätten ansåg att det fanns någon sorts *avtal* mellan husbonde och tjänare, så hamnade ärendet utanför personrätten (och husbonderätten). I stället antogs avtalsvillkoren som underlag för domsluten – och eftersom kontrakt endast kunde existera mellan två myndiga parter hamnade tjänaren i en helt annan, och modernare, rättställning.

Boken är imponerande i sin detaljrikedom och sin förmåga att presentera en stor mängd material samt följa ett antal olika diskursiva trådar. Fallstudierna ger välkomna inblickar i den praxis, som följde debatterna i de högre instanserna. Oftast framgår det att domarna på plats var ännu mer husbondevänliga

än politikerna och juristerna. Dessa djupdykningar välkomnas; men man skulle också ha välkomnat flera jämförande överblickar. Man blir till exempel nyfiken på vad en kort jämförelse med städernas liberalisering kunde ha gett – de var ju var flera steg före landsbygden. Hur var diskurserna kring avskaffande av husbonderätt för gesäller; spelade kontraktstänkandet en lika stor roll där? Själva kontraktsrätten kunde också ha satts i en större ideologisk kontext. Att husbonderätten analyseras så mycket i dess funktion som arbetsgivarinstans sätter det ekonomiska kontraktet i fokus; men föreställningen om att samhällets välfärd bäst befordrades om myndiga personer befriades ifrån korporationer, likställdes inför lagen och tilläts ingå fria avtal är ju en byggsten i ett mycket större tanke-system. Men det är möjligen att gå för långt att be författaren förlänga en bok som redan omfattar knappt 600 sidor, inklusive utförliga personbiografier och olika appendix.

Madeleine Hurd

Steen Bo Frandsen, *Holsten i helstaten: hertugdømmet inden for og uden for det danske monarki i første halvdel af 1800-tallet* (Köpenhamn: Museum Tusulanums forlag 2008). 385 s.

De statsrättsliga och kulturella förbindelserna mellan Danmark och områdena mellan Kongeåen och Elbe är en komplicerad historia. I *Holsten i helstaten* presenterar Steen Bo Frandsen en rad iakttagelser som är givande inte bara för en dansk (eller tysk) läsekrets. Författaren har i sin doktorsavhandling vid Aarhus universitet 1996, *Opdagelsen af Jylland: den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814–64*, belyst existensen och betydelsen av en regional, jylländsk identitet under en formativ period i dansk historia. I avhandlingen tog författaren utgångspunkt bland annat i de regionala, rådgivande provinsialständernas arbete i och för norra Jylland under perioden 1834–1848 och hur ständernas verksamhet avspeglades i pressen. I *Holsten i helstaten* har Frandsens uppmärksamhet flyttats till de sydligaste delarna av halvön men greppet på materialet är detsamma.

Bokens syfte är att beskriva det politiska uppbrottet i gränslandet mellan danskt och tyskt, och liksom i *Opdagelsen af Jylland* har den regionala ständerförsamlingen en viktig roll i skildringen. Det är alltså Holstein som är det primära objektet för studien och inte det delvis danskspråkiga och sedan 1920 efter språkgränsen delade Slesvig. Till skillnad från Slesvig var Holstein otvivelaktigt tyskt, åtminstone i ett statsrättsligt perspektiv: Slesvig var historiskt sett ett län under danska kronan, Holstein däremot en del av det tysk-romerska riket och sedermera av Tyska förbundet. Det tysk-romerska rikets undergång 1806 medförde att hertigdömet inkorporerades i den danska monarkin; dansk

lagstiftning infördes och det danska språkets ställning stärktes – också i det enspråkigt tyska Holstein. Under första hälften av 1800-talet befann sig Holstein med andra ord i en mellanställning: området var både danskt och tyskt men vare sig det ena eller det andra fullt ut. Holsteinaren kunde i Köpenhamn uppfattas som tysk men i Berlin snarare som dansk, en position som inte rymdes i ett allt mer nationalstatsdominerat tänkande. Sedan Struensees fall hade Köpenhamn och huvudstadseliten fördanskats och en negativ uppfattning om Holstein och det holsteinska ridderskapets roll i landets förflutna gjorde sig gällande. *Den kullede greve*, Gerhard III, var en lämplig representant för ett feodalerat och feodaliserande Holstein – i motsättning till det, som det utmålades, i grund och botten demokratiskt präglade danska bondesamhället. Ur en holsteinsk synvinkel var centralmaktens mål att avskaffa äldre holsteinska sarrättigheter och binda hertigdömet närmare ett på alla sätt avlägset Köpenhamn inte särskilt attraktivt; hertigdömet riskerade att omvandlas till en dansk provins i periferin. En möjlighet att hävda Holsteins intressen gentemot den danska helstaten var att hänvisa till Tyska förbundets beslut att införa ständerrepresentationer i medlemstaterna. Detta satte centralmakten i ett dilemma. Å ena sidan var monarken som hertig av Holstein förpliktad att införa en ständerrepresentation, å andra sidan fick inte statens enhet sättas på spel. Lösningen blev därför inrättandet av fyra rådgivande provinsialständerförsamlingar i riket – en i Roskilde för öarna, en i Viborg för norra Jylland (ämnet för Frandsens doktorsavhandling), en i Slesvig och en för Holstein i Itzehoe. På så vis kunde statsmakten lättare kontrollera debatten i församlingarna. Förhandlingarna ägde rum inför stängda dörrar även om viss publicitet åstadkoms genom tryckta, redigerade utgåvor av församlingarnas diskussioner. Dessa *Stændertidende* har använts som källa av Frandsen men framförallt har författaren ägnat uppmärksamhet åt andra manifestationer av periodens framväxande – men fortfarande kontrollerade – offentlighet, nämligen tidningarna. Huvudrollen intar det liberala *Kieler Correspondenz-Blatt* och dess förhållande dels till pressgrannen i ständernas absoluta närhet, *Itzehoer Wochenblatt*, dels till huvudstadspressens *Kjøbenhavnsposten* och *Fædrelandet*. Redaktör för *Kieler Correspondenz-Blatt* var juristen Theodor Olshausen som först förespråkade ett Holstein i personalunion med Danmark för att senare, 1848, medverka i den provisoriska slesvig-holsteinska regeringen. Genom tidningsmaterialet har Frandsen kunnat identifiera ett antal diskurser och intressegrupper. Tanken på nationalstaten som mål delades således av både danska och holsteinska liberaler i deras egentligen gemensamma kamp mot enväldet och dess institutioner. Språkproblemet var, hävdar författaren, inte större än det kunde överbyggas. Att vara tvåspråkig på danska och tyska var inget elitärt fenomen, ”men det var paradoksalt nok de dannede, der konstruerede sprogstriden: professorer, der kunne forstå hinanden, men ikke ville” (cit., s. 138). Genom att kartlägga

debatterna i provinsialständerna och i pressen ger författaren en mångfaceterad bild inte bara av den holsteinska diskussionen utan också av de krafter som drev de holsteinska och danska grupperingarna bort från varandra. Det är intressant också för en svensk läsare att se hur tidens historiska och rättsliga argumentation (som när det gällde holsteinska förhållanden ofta mer eller mindre sammanföll) kunde föra till olika resultat beroende på politisk observans. Tankeväckande är också hur påståenden om en skandinavisk respektive tysk kulturell samhörighet användes som argument hos några av debattörerna. Att det förekommer en del upprepningar i texten förringar inte bokens värde i att ge ett regionalt perspektiv på ett viktigt skede i nordisk och europeisk historia.

Per Nilsén

Yvonne Maria Werner (red.) *Kristen manlighet: ideal och verklighet 1830–1940* (Lund: Nordic academic press 2008). 303 s.

Forskningen om genus har på senare år gått in i en ny fas. Männen som – i all sin dominans – länge försumrades inom genusforskning är de som ägnas utrymme i ett sedan 2004 pågående forskningsprojekt, "Kristen manlighet – en modernitetens paradox: män och religion i en nordeuropeisk kontext 1840–1940." Här breddas manlighetsforskningen till den angelägna sfären religion. Lundahistorikern Yvonne Maria Werner är projektets ledare och redaktör för dess första produkt, antologin *Kristen manlighet*. Bokens tio kapitel har nio olika författare, hemmahörandes inom områdena historia, teologi och litteraturvetenskap. I en högst intressant men delvis osammanhängande bok med ambitionen att "ge en mer nyanserad bild av modern manlighet" (s. 9) undersöks kristna mäns reaktioner på samhällets sekularisering och religionens feminisering.

I fokus står aktörerna inom kristenheten. Detta återspeglas väl i det övergripande valet av källor, vilka till stor del hämtas ur personarkiv – brev, dagböcker och memoarer – samt material rörande kristna föreningar eller organisationer. Avgränsningen, 1830–1940, öppnar för en diakron analys av manlighetens utveckling i relation till det övriga samhällets. Tyvärr tillför inte den lösa kronologiska disposition något i detta avseende. Det är även olyckligt att valet av undersökningsperiod inte motiveras. En viss förvirring uppstår också när perioden varken korrelerar med den presenterade teoribildningen eller projektets tidsram 1840–1940. Det må vara en petitess, men det är i sammanhanget symptomatiskt, att bokens omslagsbild föreställande en kyrkovaktmästare i Malmö är från år 1944.

Yvonne Maria Werner introducerar i det inledande kapitlet projektets utgångspunkter, ett teoretiskt ramverk bestående av tre delar. Den första

aspekten rör vad en av antologins författare, historikern Olaf Blaschke från universitetet i Trier, kallar "en andra konfessionell era". Denna, menar han, inträffade från cirka 1830 till 1960 som en reaktion på tidens pluralistiska samhällsutveckling. För det andra görs en övergripande ansats att applicera Pierre Bourdieus och R. W. Connells teorier om manlig dominans och "hegemonisk manlighet". Slutligen består teoripaketet av hypoteser kring de strategier som religionens förespråkare använde sig av för att rädda en hotad manlighet. Utifrån ovanstående perspektiv har en övergripande hypotes formulerats "om kyrklig mobilisering och kristen konfessionalism som ett uttryck för kristna mäns strävan att motverka samhällets sekularisering och religionens feminisering" (s. 13).

I det andra kapitlet, "Fältmarskalk Jesus Kristus" av Olaf Blaschke, påvisas hur en remaskulinisering inträffade som en reaktion på 1800-talets religiösa feminisering. Detta föranleddes av den andra konfessionella eran vilken "erbjöd en arena där traditionella manliga dygder och verksamheter kunde användas för religiösa syften" (s. 29). Blaschke menar att vågor av remaskulinisering följer perioder av feminisering. För analysen av såväl tydlig som latent religiös remaskuliniseringen kring sekelskiftet 1900 används katolicismen, och då främst katolska tidskrifter och föreningar, som fallstudie. Med stöd i encyklopedier och uppslagsverk framhålls en korrelation mellan männens osynlighet i "genusdiskursen" före sekelskiftet 1900 och tidens ökade konfessionalism. Inom såväl protestantismen som katolicismen togs manligheten upp till debatt efter år 1900 och institutionaliserades, trots att det delvis gjordes med olika strategier. Blaschkes forskning sträcker sig förtjänstfullt över hela undersökningsperioden, trots att han inte alltid lyckas hålla sig inom den. Dock är vissa delar av artikeln mindre övertygande. Framförallt gäller detta diskussionen om religionens feminisering, vilken hade vunnit på ytterligare argumentation.

Om Blaschkes artikel har vissa brister är David Tjeders bidrag i det femte kapitlet desto mer övertygande. Under rubriken "Det manliggörande tvivlet" driver han tesen att unga kristna män under sent 1800-tal hamnade i konflikt med tidens vetenskapliga och naturalistiska paradig. Resultatet blev en religiös kris, behandlad som en könsspecifikt manlig företeelse. Fallstudien utgörs av teologistudenten, och senare ärkebiskopen i Karlstad, J. A. Eklund och de predikningar, brev samt den memoar han efterlämnat. Jämfört med den samtida Nathan Söderblom har Eklund glömts bort i historieskrivningen. I den homosociala värld där Eklund vistades sågs troskriser som något unga män måste genomgå för att utvecklas till mogna och manligt kristna. På detta sätt för Tjeder diskussionen bort från feminiseringstesens och den tidigare forskning som "närmast tagit för givet att varje försök att maskulinisera kristen tro byggt på att den skulle muskuliniserats" (s. 100). Med ett fångslande språk och genom intressanta reflexioner förhåller sig Tjeder aktiv till tidigare forskning,

begreppsbildning och källmaterial. Det faktum att den tesdrivande hållningen gör framställningen relativt exkluderande gentemot övriga perspektiv väger Tjeder upp genom att peka på vidare forskningsfrågor.

Det är en i vissa avseenden spretig samling texter som utgör antologin *Kristen manlighet*, från teologen Eriks Sidenvalls svenska kristna missionärer i det sena 1800-talets Kina till litteraturvetaren Inger Littbergers analys av författaren Carl Jonas Love Almqvists androgyna karaktär Tintomara. För de mindre kunniga i konfessionalismens utveckling under 1800-talet och de tillhörande teorierna om religionens feminisering skulle en inledande, mer utförlig contextualisering ha behövts. Då samtliga bidrag utom Blaschkes har ett starkt aktörsperspektiv blir denna brist än mer tydlig, trots att vissa, som exempelvis historikern Anna Prestjan, förtjänstfullt presenterar forskningslägen.

Kristen manlighet lyfter fram "religionens roll som förklaringsfaktor" (s. 10) inom modernhistorisk mansforskning. Genom att rikta fokus på hur manligheten formulerats i homosociala sammanhang tillförs ny kunskap till en ofta förbisedd del av genusforskningen. Det som dock inte får glömmas bort är hur manlighets- och kvinnlighetskonstruktioner ömsesidigt påverkat varandra. Boken pekar på manlighetens komplexitet och potential kring sekelskiftet 1900. Det breda, tvärvetenskapliga greppet möjliggör en forskning där många aspekter och källor granskas. Trots lovvärda individuella ansatser förlorar emellertid *Kristen manlighet* på avsaknaden av en koncis och pedagogisk framställning.

Adam Hjorthén

Mats Hellstenius, *Skjutande borgerliga revolutionärer: skarpskytterörelsen och 1800-talets liberala moderniseringsprojekt* (Malmö: Malmö högskola 2008). 159 s.

Skarpskytterörelsen är ett intressant exempel på de frivilliga sammanslutningar som tog plats i samhället under 1800-talet. Olikt många andra sällskap som tog sig an frågor som staten dissocierade sig från, gjorde skarpskyttarna, åtminstone i sin retorik, anspråk på att överta själva kärnan i den statliga verksamheten – landets försvar. Rörelsen är därför, trots sin korta verksamhetsperiod, väl värd att studera.

Mats Hellstenius tar i *Skjutande borgerliga revolutionärer* utgångspunkt i skarpskytterörelsen som fenomen och beskriver rörelsen som en politisk dagslända. Det faktum att skarpskyttarnas skara växte kraftigt under 1860-talet, för att sedan krympa lika snabbt igen, fascinerar Hellstenius. Utgångspunkten för studien är tre frågekomplex, vilka rör medborgerligt medvetande, politisk kultur och politisk aktivism. Dessa mynnar ut i konkreta frågor gällande

skarpskytterörelsens sociala sammansättning, verksamhet samt politiska ställningstaganden. För att besvara dessa frågor väljer Hellstenius att koncentrera sin studie till rörelsens Stockholmsavdelning, en begränsning som framför allt bygger på det faktum att denna del av rörelsen inte behandlats i tidigare studier. Tidsmässigt begränsas studien till perioden 1860–1874.

Hellstenius lyckas emellertid inte nå på djupet inom något av de områden han förutsatt sig att undersöka. De bristande resultaten rörande rörelsens sociala sammansättning förklaras delvis av brister i källmaterialet, varvid författaren nöjer sig med att hänvisa till en i högsta grad rudimentär beskrivning av medlemmarnas yrkestillhörighet hämtad från 1862 års årsberättelse samt en uppredning av ett antal skarpskyttars yrkestitlar ur tävlingsresultat från 1866 och 1867. Denna minst sagt bristfälliga undersökning bidrar vidare till oklarheter i beskrivningen av rörelsens sociala bas. Ibland beskrivs skarpskyttarna som en demokratisk sammanslutning där män ur olika samhällsklasser kunde mötas, ibland beskrivs den som en rörelse för medelklassen. För att reda ut denna fråga hade medlemskadern behövt analyseras noggrant för att undersöka eventuella hierarkiska strukturer såväl som förändringar av den sociala sammansättningen över tid.

Undersökningen av verksamheten är i sina bästa stunder deskriptivt informativ, även om den bitvis fastnar i utläggningar av anekdotisk karaktär. Hellstenius kan klarlägga att skarpskyttarna vid sidan om den rent militära verksamheten även anordnade tävlingar, insamlingar och konserter. Någon närmare förklaring till hur detta kan kopplas till politisk kultur ges emellertid inte. Däremot ses dessa arrangemang som en del av vad Hellstenius kallar för en utflyktskultur, där ökad fritid hos en allt större del av befolkningen kunde fyllas av exempelvis skarpskytterörelsens verksamhet.

Den politiska kulturen diskuteras i stället i anslutning till en rad offentliga festligheter runt 1800-talets mitt. Ingen av dessa var dock arrangerade av skarpskytterörelsen, utan Hellstenius val att inkludera dem i studien bygger på det faktum att skarpskyttarna var välrepresenterade vid dessa sammankomster. Den politiska retoriken vid nämnda festligheter präglades av en stark nationalism och dess symbolspråk hämtade stöd i såväl samtida (Giuseppe Garibaldi) som historiska personer (Engelbrekt och Karl XII). Nämnas bör dock att dessa kopplingar är långtifrån nya rön, utan de har uppmärksammats vid flera tillfällen i tidigare forskning.¹

Trots att man i tidigare forskning framförallt kopplat skarpskytterörelsens politiska agenda till representationsreformen är detta inte en fråga som står i

1. Bilden av Engelbrekt som en svensk motsvarighet till Garibaldi har bland annat uppmärksammats i Lars Petterson, "Skarpskyttet i Örebro län under 1860-talet", i Lars Otto Berg, Sören Klingnéus & Hans Norman (red.), *Krigsmakt och bygd: soldater, ryttare och befäl i Örebro län under inledningsverkets tid*, Stift. Nerikes regementen (Fjögesta 1997), s. 373ff., 381.

fokus för Hellstenius studie av skarpskyttarnas politiska målsättning. I stället koncentrerar Hellstenius sig på de militära reformkrav som rörelsens företrädare förde fram och de motargument som militären torgförde. I denna debatt hänvisades det ofta till Schweiz, vilket gjorde att även Wilhelm Tell kunde ta plats bredvid Garibaldi och Engelbrekt bland skarpskyttarnas förebilder.

I slutet av sin bok synes Hellstenius inte vara närmare ett svar på frågan om skarpskytterörelsens korta men intensiva storhetstid än när han påbörjade studien. I och för sig förnekar Hellstenius inte kopplingen mellan skarpskytterörelsens storhetstid och representationsreformens tillkomst, men han fäster minst lika stor vikt vid den ekonomiska konjunkturen och det faktum att rörelsens ledare, August Blanche, dog plötsligt 1868, i sina försök att förklara varför rörelsen tappade moment i slutet av 1860-talet. För läsaren framstår det som obegripligt varför inte representationsreformens betydelse för rörelsen undersökts noggrannare.

Avslutningsvis kan emellertid framhållas att *Skjutande borgerliga revolutionärer* är en lättläst bok, rikt illustrerad med bilder ur *Illustrerad tidning*. Den kan mycket väl fånga intresset hos den del av allmänheten som hyser intresse för både skytte och historia.

Esbjörn Larsson

Christina G. Wistman, *Manifestation och avancemang: Eugen: konstnär, konst-samlare, mecenat och prins*, Acta universitatis Gothoburgensis, Gothenburg studies in art and architecture nr. 26 (Göteborg: Göteborgs universitet 2008). 388 s.

Målarprinsen Eugen, ja konstnär, mecenat och prins – det är framför allt så vi känner honom från såväl populärt som vetenskapligt håll. Vad som sällan och då ytligt berörts är Eugens verksamhet som konstsamlare. Christina G. Wistman finner det konstigt eftersom hon menar att prinsen haft större betydelse som mecenat än konstsamlare och att museet på Waldemarsudde och dess innehåll är ett bevis för det. I centrum för denna hennes avhandling står ett sextioårigt konstsamlande men också ett originellt livsöde. Den syftar till att analysera hur en svensk konstaktör kunde bana sin väg mellan åren 1887 och 1947, vilka strategier som tillgreps och hur dessa sammanföll med den privata biografien. Eugen framstår för författaren som originell och banbrytande: en ytterst mångfacetterad man, en maktspelare som aldrig skulle bli kung men som skaffade sig en yrkesroll och hade ambitionen att skapa sin egen position och förändra varumärket prins.

Det här är en gedigen avhandling både i omfång och innehåll. Ett ambitiöst forskningsprojekt som lyckas redovisa mer än bara ett kungligt samlande.

Avhandlingen utgörs strukturellt av fyra delar eller kapitel om man så vill. Det första är ett teoretiskt och metodiskt sådant och redogör också för vad konstsamlade är. Den andra delen bygger helt på källmaterialet, prinsens konstsamling; när, hur och var Eugen införskaffat verken. Avhandlingens tredje del belyser vidare konstsamlingens sociala funktion och musealiseringen av Waldemarsudde. I den fjärde delen övergår den empiriska undersökningen till en teoretisk och metodologisk utvärdering där Eugens biografi utgör fonden.

Den väl motiverade teoretiska ramen som Wistman använder sig av är Pierre Bourdieus sociologiska begreppsapparat och analysmodell, men hon breddar även perspektivet genom att inbegripa andra angreppssätt såsom museologi. Över huvud taget kan läsaren känna sig trygg i dessa teoretiska omgivningar. Wistman applicerar konsekvent de teoretiska linjerna som ett raster över empirin och det hela faller väl ut i analysen. De teoretiska verktygen har som Wistman själv skriver "bidragit till att urskilja och förklara såväl ett konstsamlades kapitalförmerande funktion som prins Eugens rörelser på konstfältet".

Vidare ger författarens utgångspunkt att en samling kan betraktas som en memoar eller ett minnesalbum ett intressant skimmer åt hela undersökningen. Prinsens samling är inte enbart en ändlös och uttröttande uppräknings av verk, tvärtom det är en mycket levande skildring: ett minnesalbum som försetts med ytterligare glimtar från det förflutna genom många citat inte minst från brev och bevarade räkenskaper. Läsaren får i många fall bekanta sig med prinsens allihanda kontakter och närmaste vänner. Här får man sig en intressant guidning genom Waldemarsuddes gallerisalar. Det är en samling som står i fokus här, en helhet. Teman och motiv finns angivna. Här ingår också en undersökning av genusordningen i konstmuseisamlingen. Så även en om etnicitet. Jag kan dock känna en viss saknad av fokus på och fördjupning i enskilda konstverk och analys av dessa. Men det är något som begripligt nog inte ryms inom den satta ramen. Ytterligare en aspekt som saknas är den obesvarade frågan *varför* prins Eugen samlade på konst och varför han valde den riktning som han gjorde. Inte heller vad hans samling betydde för honom personligen undersöks. Men som Wistman själv konstaterar, finns det inget i materialet som beskriver detta. Den psykologiska aspekten är dessutom svår att förhålla sig med hänsyn till den valda konstsociologiska utgångspunkten.

Wistman arbetar sedan 1996 med museisamlingarna vid Prins Eugens Waldemarsudde. Att avhandlingsarbetet utförts parallellt med det museala arbetet känns, påtagligt. Här finns en närhet till materialet. Men det kan också ha en negativ effekt på objektiviteten som författaren också själv påpekar. Jag upplever dock inte att så är fallet. Snarare tvärtom. Wistmans noggranna bruk av teoretiska ramar bidrar med lämplig distans till ämnet. Så även nyansering-
en av materialet. Som läsare skulle man dock kunnat önska sig en ytterligare

förstärkning av intimiteten, möjligen som sagt med djupdykningar i enskilda verk. Författaren redogör dock noggrant inledningsvis för sina avsikter med avhandlingen och håller sig minutiöst till detta från första sidan till den sista. Som en möjlig kompensation kan man som läsare med fördel ge sig i kast med mitten av avhandlingen och färgbilderna där. Här finns åtskilligt att försjunka i – konstnärstemperament och subtila känslor för natur, färg och form – och de ger en härlig introduktion till ämnet.

En konstsamling. Ett minnesalbum. Om man bär med sig den tanken genom hela avhandlingen så får man perspektiv på ämnet. Det är faktiskt en märklig känsla att ställas inför dessa minnesfragment. En prins, ett galleri, ett konstnärskap, ett mecenatskap. Det är som att frammana ett förflutet i nuet, att ställas öga mot öga mot det som en gång var och fortfarande är – och kommer förbli, inte minst genom avhandlingar som denna.

Ramona Ivener

Boel Englund & Lena Kåreland, *Rätten till ordet: en kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920* (Stockholm: Carlsson bokförlag 2008). 409 s.

Boel Englund, professor i pedagogik och Lena Kåreland, litteraturvetare och professor em., har studerat ett stort antal kvinnor som skrev någon form av litteraturkritik i dagspress och tidskrifter under fyra decennier runt det förra sekelskiftet med Stockholm som bas någon gång under den tiden. En sådan beskrivning av forskningen som ligger till grund för denna bok är visserligen ganska korrekt, men osynliggör samtidigt den kollektivbiografiska ambitionen och förbindelsen med det av Riksbankens Jubileumsfond finansierade projektet "Formering för offentlighet" – ett Bourdieu-inspirerat kultursociologiskt projekt. I *Rätten till ordet* söker författarna fånga 21 skrivande kvinnor som grupp och kan, med stöd i den databas över Stockholmskvinnor som projektet i sin helhet har samlat, besvara en mängd olika frågor om villkoren för dessa skrivande kvinnor. Här berättas hur kvinnorna hanterade begränsande livs- och yrkesvillkor, liksom nyligen öppnade möjligheter, och här reflekteras över biografien som historisk metod.

Bokens första kapitel berättar om Stockholm som en kulturell metropol 1880–1920: staden, mötesplatser, kottier och samtalsämnen. Därefter följer kapitel om det tryckta ordets offentlighet och om kvinnornas strategier för att ta sig ut i denna offentlighet. I det senare kapitlet, nummer 3 "Vägarna ut", presenteras några första miniporträtt. Det är Sophie Adlersparre, Eva Fryxell, Annie Åkerhielm, Marika Stiernstedt och Gertrud Almqvist-Brogren. På sitt sätt pekar de alla mot spänningen i boken: det är fråga om kvinnor födda vid

olika tider under 1800-talet och med varierande litterär verksamhet. I kapitel 4, "Barnet som nisch", ingår också några så kallade miniporträtt, här är det Gurli Linder, Nanna Bendixson och Anna Maria Roos som presenteras. Här redogörs för hur några kvinnor som författare eller kritiker skaffade sig sin ställning i offentligheten i anknytning till barnen. Vad är då naturligare än att kapitel 5 helt ägnas åt Ellen Key, som en förtalad och beundrad spindel i offentlighetens nät? Så här långt står båda författarna för kapiteltexterna gemensamt, men de fyra följande kapitlen har var sin författare.

Boel Englund har skrivit kapitel 6, "Att förstå ett liv som levdes för längesedan – reflektioner över biografien som historisk metod". Det ligger som en mittpunkt i boken och utgör en teori- och metodreflektion som frågar: "hur ska vi se på det vi gör när vi inte längre bara söker relativt neutrala, grundläggande data till en historisk databas utan vill belysa enskilda kvinnors levnadslopp, val och möjligheter på nära håll?" Englund diskuterar olika förståelseproblem och landar i diskussioner utifrån Bourdieus "den biografiska illusionen". Hennes resonemang utmynnar i något som kan beskrivas som en länk till det större projektet om formeringen för offentlighet: hon skriver att "den individ som sociologen studerar /är/ inte en utan många, och var och en av dem måste förstås i förhållande till andra 'individer' i vart och ett av de rum hon rör sig i". Detta ska nog läsas som en arbetsbeskrivning för hela denna bok.

Lena Kåreland tar sig i det följande kapitlet an Selma Lagerlöf som det stora undantaget. Och Lagerlöf är ett undantag inte bara genom att hon inte precis var stockholmska eller litteraturkritiker. Det väsentliga här är att vi genom hennes efterlämnade brev får insyn i hur en kvinna kunde hantera reglerna på den litterära marknaden. Hon, om någon, tycks ha behärskat spelets regler. Klara Johanson, som på sitt sätt nog är studiens egentliga litteraturkritiker, skildras av Englund i kapitlet därefter som har undertiteln "Den svåra konsten att förvalta sina tillgångar". I de två kapitlen serveras alltså dels en författare som kunde konstens regler och dels en som inte nådde samma mästerskap i den grenen. Ett tredje personcentrerat kapitel ägnas Mollie Faustman och Kåreland presenterar där en skrivande kvinna som var verksam som författare, kåsör, bildkonstnär och delvis också kritiker. Hon är en av många kvinnor i denna bok vars gärning omspannar flera uttrycksformer.

I ett avslutande resonemang, kapitel 10 "Slutsatser och reflektioner", diskuterar författarna betydelse av mötesplatser och nätverk, prövar om litteraturkritiken ska ses som ett litterärt fält och slutligen också något om Den Nya Kvinnan.

Jag har med min presentation ovan önskat klargöra hur många perspektiv som boken omspannar. Mångfalden kan förstås vara en tillgång som i sig lockar till nya frågor och det väcks flera frågor här: varför kalla just dessa kvinnor för kritiker och inte andra, för att bara nämna en. Det är just urvalet av vilka skri-

vande kvinnor som behandlas i boken som kan kännas aningen problematiskt. Det är helt enkelt inte lätt att förstå varför exempelvis Selma Lagerlöf väljs ut för ett kapitel och inte Elin Wägner, som ju bodde mer i Stockholm, skrev fler recensioner och som också hon blev en i Svenska Akademien. Eller några av Elin Wagners många kvinnliga kolleger i journalistiken? Flera av de kvinnor som var verksamma i dagspressen hade akademiska studier bakom sig när de började på tidningarna och flera av dem ägnade sig åt samma växelbruk som bokens övriga kvinnor, det vill säga de skrev recensioner, översatte romaner och skrev egna böcker i olika genrer.

Om urvalet kan väcka viss förvåning, eller snarare varför urvalet inte förklaras närmare, så väcker mycket annat intresse. Detta är en studie av hur symbolisk våldsutövning gentemot kvinnor i offentligheten kunde se ut decennierna runt förra sekelskiftet; en värdefull studie av hur kvinnorna agerade och vad de råkade ut för i sina försök att tillskanska sig rätten till ordet.

Birgitta Ney

Edward Blom, *Handelsbilder: 125 år med Svensk Handel* (Stockholm: Centrum för näringslivshistoria 2008). 240 s.

År 1883 bildades Sveriges Allmänna Handelsförening och utgjorde då landets första stora köpmannaförening. Tillsammans med det 20 år yngre Sveriges Minuthandlares Riksförbund bildade man 1918 Sveriges Köpmannaförbund. Ungefär samtidigt slöt sig grossisterna samman i Sveriges Grossistförbund. Tillsammans med handelsarbetsgivarna ingår dessa organisationer numera i det 1997 inrättade centralorganet Svensk Handel, som sålunda nyligen kunnat fira 125 år.

Dag Klackenborg är verkställande direktör för Svensk Handel och bland mycket annat även ordförande i styrelsen för De Svenska Historiedagarna. Honom tillkommer förtjänsten av att en påkostad jubileumsskrift nu utgivits. Men däremot kan han knappast vara särskilt nöjd med resultatet. De förväntningar en historieinriktad läsare rimligen hade kunnat hysa kommer nämligen helt på skam. Vad man bjuds är egentligen bara en generöst tilltagen bilderbok. Den kan förvisso vara rolig att titta i men nog hade man grundad anledning att räkna med mer substans än så.

I själva verket borde det ju ha varit en särdeles spännande uppgift att redovisa utvecklingen av handelns insatser i en marknadsekonomi av svensk modell under den här aktuella perioden. Inte minst skulle det varit fascinerande att studera hur synen på handelsledets betydelse förändrats. Att tjänstesektorn i allmänhet och handelsfunktionerna i synnerhet har direkt avgörande betydelse

för en ekonomi av vår modell är något som vunnit allmänt erkännande först i ganska sen tid. Tvärtom ansågs länge industrins företrädare vara det enda som räknades. Fabriker som tillverkade mer eller mindre sofistikerade produkter stod högt i rang medan handelns representanter nästan sågs som fördyrande parasiter i systemet. Som det sades: "Företag skulle ha skorstenar". Nidbilder av grosshandlaren med tjock cigarr och en gyllene klockkedja över den väl rundade magen vimlar det av i äldre skämtteckningar; dessutom inte så sällan innehållande uttalade antisemitiska inslag.

Under de senaste årtiondena har handelsledets insatser uppvärderats och företag som IKEA och Hennes & Mauritz likställts med verkstadsindustrier som Volvo, Ericsson, ABB, Scania och Sandvik eller skogsindustrier som SCA, Holmen och Stora. Till en del hängde denna negativa attityd sannolikt samman – i alla fall när det gäller vår utrikeshandel – med en kvardröjande rent merkantilistisk inställning med innebörden att export är av godo och import av ondo. Att man i bredare kretsar insett att de i själva verket är två viktiga sidor av samma medalj är en rätt ny företeelse.

Hur denna grundinställning kommit att ändras vore värd en mentalitetsstudie – med analyser både på djup och bredd – som skulle vara mycket intressant att ta del av. Exempelvis drev Textilimportörerna under stora delar av 1980-talet en uthållig – och framgångsrik – kampanj mot de dåvarande svenska importrestriktionerna för tekovaror från utvecklingsländerna. Inte minst hänvisades – med rader av konkreta exempel – till konsumenternas intresse av att kunna hålla nere utgifterna på klädkontot. Successivt urholkades motståndet hos de svenska tillverkarna och de fackliga organisationerna. Nog hade det varit mycket lämpligt att jubileumsskriften hade uppmärksammat denna kamp där de båda sidornas honnörssord löd "Köp svenskt!" respektive "Spara tusenlappar åt barnfamiljerna!"

Över huvud taget visar redan en snabb eftertanke på rader av spännande forskningsfält inom handelsföretagens verksamhet under de gångna 125 åren. Omvandlingen när sälja-över-disk ersattes med självbetjäning, när specialbutiker kämpade mot varuhuskomplex eller när centrumanläggningar mot ute i periferin placerade köplador vore alla värda studier – den långvariga kampen mot konsumentkooperativa föreningar och företag likaså.

Postorderhandelns nya – och tidigare – roll, liksom det moderna "just-in-time"-tänkandet eller reklamens förändrade funktioner och metoder är andra områden. Globaliseringens omvandlande effekter är ett annat givet fält. Självklart kan inte en enda volym täcka allt detta, men nog borde mångfalden och problematiken ha speglats – åtminstone i snabbt förbigående.

Men så är alltså inte fallet. Bokens första 200 sidor bjuder på en kavalkad av foton – med inte alltid så väl underbyggda bildtexter – vilka man raskt bläddrar förbi. Bortåt hälften har hämtats från bildarkiven hos ICA, Åhléns och Svensk

Handel, så de kan inte ha krävt särskilt mycket ansträngning. Avslutningsvis svarar de båda ekonomihistorikerna Fredrik Sandgren och Pernilla Jonsson – på 30 sidor! – för en marsch i iltempo genom de olika handelsorganisationernas historia fram till dagens Svensk Handel. Nog är detta synd på så fina ärtor! Tänk om proportionerna i stället varit de omvända – och boken dessutom haft ytterligare 200 sidor!

Bo G. Hall

Carina Gråbacke, *När folket tog semester: studier av Reso 1937–77* (Lund: Sekel bokförlag 2008). 403 s.

När finanskriser skakar om världen minskar också förtroendet för det kapitalistiska systemet. Under mellankrigstiden medförde två ekonomiska kriser att kapitalismens dåvarande form började ifrågasättas. Det var en tid då folkrörelserna i Sverige och andra europeiska länder växte sig starkare. Redan vid seklets början hade folkrörelseägda Folksam sett dagens ljus, Kooperativa Förbundet hade på 1920-talet blivit Sveriges största partihandel, och när riksdagen 1938 instiftade den nya semesterlagen hade sedan ett år tillbaka ett reseföretag, Reso, bildats.

Resos ägare var LO och det var ett företag som inte enbart drevs med strikt kommersiella syften utan också utifrån idealistiska idéer. Företaget skulle vara ett reseföretag för folket. Tanken var att vanliga arbetare utan höga löner skulle ha råd att resa bort på sin semester. Men var det verkligen möjligt att driva ett företag med krav på sig att vara ekonomiskt lönsamt när själva företaget byggde på en ideologisk grund med fackföreningsrörelsen LO som huvudägare?

Ekonomihistorikern Carina Gråbackes bok om Reso är en företagshistorisk studie av ett företags bildande, verksamhet och upplösning. Genomgående i boken får läsaren följa de interna diskussionerna och de problem och konflikter, som kom sig av att Reso hade krav på sig att gå med vinst, samtidigt som vissa val som gjordes för att just garantera vinsten stred mot ägarnas, det vill säga i första hand LO:s, ideologi. Gråbacke har genom att studera Reso, kunnat följa utvecklingen dels av den svenska fackföreningsrörelsen, dels av hur näringslivet utvecklades i efterkrigstidens Sverige.

Boken är disponerad i tre längre, empiriska kapitel samt två inledande och ett avslutande kapitel. Den är omfångsrik, över 400 sidor, vilket är både till dess fördel och till dess nackdel. Bitvis känns den väl detaljerad, vilket får berättelsen att stanna upp. Fördelen är att det blir så mycket mer än bara ett företags uppgång och fall. Språket är dessutom lättläst och har en narrativ ton som är enkel att följa. Trots mängden sidor missar ibland Gråbacke att ge relevant information. När priserna för Resos semesterarrangemang diskuteras

utifrån svenska arbetares ekonomiska situation, hade det varit intressant att få en jämförelse mellan kostnaden för resorna och en normalinkomst för en svensk arbetare. Hur stor andel av en normalinkomst kostade en semester som köptes av Reso?

De tre empiriska kapitlen tar upp ämnena semester, turism och hotell, allt sett i ett perspektiv med prefixet "folk-". I kapitlet om folksemester diskuteras, förutom Resos uppbyggnad av semesteranläggningar, även semesterlagstiftningen och det i mitt tycke mest intressanta: synen på fritiden som en angelägenhet för hela samhället. Här framkommer till exempel diskussionen om huruvida semestern skulle användas till att vila ut på för att arbetstagaren skulle kunna prestera bättre på arbetet efter semestern. Eller om det var så att semestern bäst utnyttjades till folkbildning; till att uppleva och lära sig nya saker. Kapitlet "Folkturism" tar greppet om de framväxande charterresorna och möjligheten för svenska arbetare att göra utlandsresor. I detta kapitel diskuteras också hur det LO-ägda företaget Reso förhöll sig till sällskapsresor till diktaturens Spanien. Diskussionen runt resorna till Spanien underströk konflikten mellan att vara ett ekonomisk lönsamt företag och att hålla fast vid de politiska idealen. Många var emot att Reso arrangerade resor till Franco-Spanien men samtidigt var resorna så lönande för företaget att de fick fortsätta. I det sista av de längre kapitlen, "Folkhotell", beskrivs det som kom att bli slutet för företaget. Under 1960-talet expanderade hotellmarknaden, och Reso var med på taget, men hotellen blev aldrig den ekonomiska framgång man hoppats på. I stället var verksamheten så tärande att det bestämdes att företaget 1977 skulle gå upp i KF.

För den företagshistoriskt intresserade läsaren torde boken vara mycket givande att läsa, men boken är också så mycket mer. Det är en bok där visserligen turism i allmänhet, och företaget Reso i synnerhet, står i centrum, men med historien om detta följer också historien om utvecklingen av en ny marknad, turismen, om klassamhällets utveckling, om arbetarrörelsens till synes oändliga möjligheter och om eldsjälaras förmågor att få saker att hända. Eldsjälen i denna studie är Resos grundare Ivan Ohlson. Ohlson var viktig inte bara för att företaget skulle grundas utan också för dess utveckling. Gråbacke väcker intresset för denne entreprenör, men har förståndet att inte falla i fällan och ge Ohlsons person för stort utrymme. Det verkligt intressanta i studien är ett företag som inte enbart drivs och motiveras av vinstintresse – företaget var tvunget att förhålla sig till arbetarrörelsens och medlemmarnas ideal som ibland gick emot vinstoptimering.

Jag charmas verkligen av denna berättelse om all den entusiasm och vilja som fanns och som gjorde Reso möjligt. Författaren lyckas genom att utgå från ett enda företag ge en bild av Sverige under efterkrigstiden. Det är förstås inte en helhetsbild eftersom fokus aldrig flyttas från turist- och resebranschen, men

jag kan ändå inte låta bli att hela tiden ha uttrycket totalhistoria i huvudet medan jag läser. Gråbacke förstår verkligen behovet av att ha en bred kontext för att lyfta det enskilda exemplet till något mer än bara ett enskilt exempel.

Karin Ågren

Mathias Forsberg & Artur Szulc, *Med förtvivlans mod: kampen för Polen 1939–45* (Stockholm: Prisma 2008). 546 s.

Polens historia under andra världskriget är en tragedi. Tragedin inleddes med en militär katastrof, fortsatte med Förintelsen och slutade i ett politiskt nederlag. Först 50 år efter krigets inledning kunde Polen år 1989 återvända till den internationella politiska arenan som en fullt suverän stat.

Andra världskriget bröt ut med Polen som konfliktobjekt. Hitler, liksom Stalin och hans utrikesminister Molotov, dolde inte att de ansåg att Europas politiska karta inte hade plats för någon självständig polsk stat. Fredrik II och Katarina II hade haft samma uppfattning, och nu skulle ordningen återställas. I motsatt läger var bevelsegrunden bakom Storbritanniens och Frankrikes krigsförklaring den 3 september 1939 att Tysklands makt hotade att bli övermäktig. Deras ledare ömmade inte särskilt för Polen, men det tyska anfallet upplevdes av de brittiska och franska statsledningarna som ett hot mot de egna staternas säkerhet och intressen.

Författarteamet Forsberg och Szulc tvinnar ihop två trådar till en berättelse. Den polska tråden spinnas av politiker och officerare, och officerare som handlar som politiker, vilka har målsättningen att bevara Polen inom 1939 års gränser. Den fransk-engelska tråden spinnas av politiker, generaler och fältmarskalkar som vill använda polska soldater i kriget mot Tyskland och, från och med den 22 juni 1941, Polen som vänskapspann åt bundsförväntan Stalin. Det är när den första av de två trådarna helt omsluts av den andra, som den polska tragedin fullbordas.

Med förtvivlans mod är till 90 procent en ren krigshistoria. Författarna anlägger genomgående både ett tyskt och ett polskt perspektiv, i båda fallen baserat på ett omfattande arkivmaterial och en omfattande litteratur på de två språken. Från Westerplatte i Danzig 1939 till Monte Cassino i Italien 1945 får läsaren (läsarinna torde vara få; det är nu en gång för alla fallet med krigslitteratur) i detalj följa förberedelserna för, genomförandet av och slutet på bataljerna. Författarna har inte någon inledande presentation av ett forskningsläge – det skulle blivit oformligt som inledning till en epik av detta slag – men tar fortlöpande ställning till omdömen och slutsatser i tidigare forskning.

Forsberg och Szulc har klar blick för moraliska och etiska aspekter på både krig och politik, och det råder inte något som helst tvivel om deras demokratiska och humanitära grundsyn. Detta måste påpekas, eftersom författarna ger den tyska krigsföringen, inte bara på Västfronten utan även i Polen, goda vitsord, medan de polska insatserna inte sällan får underkänt. Med en smaklös men i sammanhanget träffande metafor kan man säga att djävulen var skickligare än Kristus. Från analysen av ett av slagen i det polska fälttåget, Bzura, i september 1939 till kampen i Normandie sommaren 1944 kontrasteras det självständiga och dynamiska tyska militära ledarskapet på fältet mot det av stela hierarkier hämmade och därför ibland nästan handlingsförlamade polska. 1939 verkade de centraliserade polska interna beslutsvägarna förlamande, medan 1944 polackerna hade att rätta sig efter det stelbenta allierade överkommandot, som ibland förlorade dyrbar tid på grund av motsättningarna mellan Montgomery och de amerikanska generalerna.

Forsberg och Szulc driver tesen att den allmänna bilden – myten – att ett militärt illa rustat Polen föll offer för en topputrustad tysk krigsmaskin är falsk. De påpekar både att det tyska artilleriet var hästdraget och att det polska kavalleriet förvisso inte *anföll* tyskt pansar utan överraskades mitt under ett slag. Författarnas bedömning är att det var ledarskap och logistik och inte överlägsna militära resurser som gjorde att tyskarna kunde tillfoga polackerna det katastrofala nederlaget 1939. Denna syn formuleras i bokens epilog:

Den stora skillnaden i kampanjen var att den tyska armén snabbare och skickligare kunde anpassa sig till de rådande förhållandena och bättre utnyttja de polska bristerna än tvärtom. Tyskarna [...] upptäckte, bedömde, fattade beslut och agerade kvickare än polackerna i ett givet läge. När polackerna väl reagerade kom deras reaktioner således för sent eller var felaktiga. (s. 481)

Författarna ger dock sin eloge åt den polska stridsviljan. De klagör att den polska armén 1939 trots allt kämpade bättre än vad den franska kom att göra 1940. Inte någon fransk soldat avsågs behöva "dö för Danzig" hösten 1939, men både 1940 och 1944 ställde polska soldater på fransk mark upp för att dö för Frankrike.

Med förtvivlans mod redovisar inte bara den polska krigsmaktens insatser. Författarna ger en tydlig bild av motsättningarna mellan polska ledare som exilregeringens premiärminister Władysław Sikorski och exilpresidenten Władysław Raczkiewicz. De lyfter också fram de sociala motsättningarna mellan polska officerare och polskt manskap på de militära baserna i Storbritannien. De visar hur antisemitismen bland dessa officerare fick judiska polacker att "desertera" från polska förband i Skottland, Italien och Mellanös-

tern. Problemet var att de som polska medborgare var tvungna att ingå i polska enheter. De ville lämna dessa, inte för att undvika att slåss mot tyskarna eller för att de ville undkomma vapentjänst. Orsaken till oviljan att ingå i de polska förbanden var att man som jude inte bara utsattes för antisemitiska tillmälen i största allmänhet. Katolska polacker, officerare såväl som soldater, jublade när de fick höra nyheter om judeutrotningarna och uttryckte sin belåtenhet med att "Hitler räddade Europa genom att utrota judarna" (s. 391).

Författarna framställer det tyska fälttåget i Polen som en blandning av rent militära insatser och rena mordföretag, vilka riktades inte bara mot judiska polacker utan även mot andra. Operation Tannenberg, som leddes av Reinhard Heydrich, hade som syfte att mörda framstående polska intellektuella. Fram till den 25 september 1939 skördade operationen minst 20 000 offer. Författarna kommenterar, att medan de tyska massakrerna i Lidice 1942 och Oradour-sur-Glane 1944 är välkända ilddåd, så var i Polen 1939 motsvarande aktioner bara "två i mängden". En tysk forskare har nyligen påpekat att de sovjetiska morderna på drygt 20 000 polska officerare och reservofficerare, det vill säga medlemmar av den polska intelligentsian, i Katyn och andra orter våren 1940, var en direkt motsvarighet till de målrationella tyska morderna.¹ Författarna nämner givetvis Katyn, eftersom det tyska avslöjandet av massgravarna vårvintern 1943 ledde till att Stalin bröt med den polska exilregeringen. Churchill och Roosevelt accepterade som bekant av pragmatiska skäl den sovjetiska propagandans tes att nazisterna var mördare även i detta fall. Men Forsberg och Szulc nämner inte uttryckligen att denna nazi-sovjetiska parallellaktion är ett mycket starkt stöd för tesen, att Molotov-Ribbentroppakten syftade inte bara till att utplåna den polska staten utan även den polska nationen, den polska kulturen. Detta ger ett mått på omfattningen av den polska tragedin: den visar sig tendentiellt vara jämförbar med den judiska katastrofen.

Forsberg och Szulc är i sitt omdöme om de polska exilpolitikerna lika bistra som beträffande de militära ledarna. Politikerna var oeniga om de strategiska politiska målen och de var oförmögna att alls bedöma dessa realistiskt. Den stora stöttestenen var frågan om Polens gräns i öster. Den var inte något resultat av Parisfrederna 1919–1920 utan av Polens anfallskrig mot Sovjetryssland 1920. Polens bundsförvant under andra världskriget, Storbritannien, var inne på att den nya gräns som Stalin ville ha var rimlig, eftersom den i stort sett motsvarade den linje som Storbritanniens dåvarande utrikesminister Lord Curzon hade föreslagit redan före kriget 1920.

Med förtvivlans mod ger en både detaljerad och mångsidig bild av den polska krigsföringen på de västallierades sida. Framställningen fungerar väl som en

1. Claudia Weber, "Rational excesses: The Katyn forest massacre in the history of Stalinist terror", paper presenterat vid American association for the advancement of Slavic studies konferens i november 2007 i New Orleans.

sammanhållen berättelse, dock till – det rimliga – priset av att de militära insatserna av både den polska hemmaarmén Armija Krajowa och den i Sovjetunionen skapade polska folkarmén Armija Ludowa lämnas därhän.

Kristian Gerner

Karen Meyer-Rebentisch, *In Lübeck angekommen: Erfahrungen von Flüchtlingen und Heimatvertriebenen* (Lübeck: Archiv der Hansestadt 2008). 514 s.

After the Second World War, the German population faced many new developments. One of these was the stream of displaced persons and expellees coming from the east to the west of Germany.

The book presented here is the revised version of Karen Meyer-Rebentisch's dissertation defended at the faculty for social- and behavioural science of the university of Tübingen in the fall semester 2007.

For decades there has been a specific German conflict concerning the question how to politically correct handle a problematic commemorative culture (*Erinnerungskultur*). Thus, the political implication has been how to cope with the sensible situation to savour and dignify the victims of National Socialism without neglecting the German victims and sufferings after the Second World War.

A new perspective arising from the political, social and ethical discussions concerning the Second World War trauma developed due to the breakdown of the eastern block, which led to the disappearance of the stereotypical friend-enemy-fixation (*Freund-Feind-Fixierung*). Likewise with the Yugoslavia-war in the first half of the 1990's pogroms became the subject of discussion and ethnic cleansing created a re-evaluation of the German persecution of the Jews.

The author takes this development as starting point to draw a historiographical picture using the bottom-up method (*Geschichte von unten*). Thus, the post war era in Lübeck in the time frame from 1945 to 1948 is her main focus. The analysis is based on reports by displaced persons and expellees, who came to Lübeck as adolescents.

The main focus is the question concerning the implications of these experiences for the future lives of these individuals. A further point of interest is how the admission of refugees influenced the development of the city. Not much has been written on this specific topic prior to Meyer-Rebentisch's work. This is thus a ground-breaking study.

The theoretical part of the work consists of three chapters explaining the background from which the studies arose: An historical overview of the accommodation of the refugees in the German Federal Republic, as well as the

academic dispute about the status of German victims. Thus, the first chapter gives an overview of the process of accommodation and integration. The next outlines the research activities concerning the issue. The author works with monographs and articles published in scientific journals as well as newspapers articles

The third chapter discusses the academic debate in relation to folk life studies. Thus, the theoretical part is constructed around the author's initial question concerning why the accommodation of the refugee population in contrast to many other historical issues since the 1980's has gained so little attention in Germany.

The section on methodology appears in the fifth chapter where interviews as sources are discussed. The author discusses biographical method and the substantiation and selection of her sources. Likewise she presents the pros and cons of the methods of interviewing, analysing, and characterising. For instance, the interview is preceded by a characterisation of the interview; the reader gets a quoted excerpt of important passages and a comprehensive résumé of less important sections. Every interview ends with a reflection.

Thereto she has added an extra chapter "Zusammensetzung der Untersuchungsgruppe" with a detailed explanation of the structure of the group analyzed. The reader finds additional empirical information, which helps placing the analysis in a border context, which should frame the situation in the German Federal Republic in an extended picture.

The first empirical chapter presents nine case studies which make up the key part of the work. The cases studied give a detailed insight into the personal histories of the different individuals in the sample.

The reader learns about a young farmer woman, who at first profits economically from the enslavement of the eastern Europeans – Polish forced labourers worked on her farm, but was then abducted and forced to work in a Soviet camp. Or the life story of an east Prussian railwayman, who helped organize the transport of Jews and then had to leave everything behind and came to the west bare handed. Another example is the experience of a wife of a power-hungry local Nazi official who was beastly raped by Soviet troops. These examples are deployed as parts of the German experience of war history.

With these contemporary witnesses the author tries to catch a part of the collective memory and wishes to encourage the reader to tolerate and accept a history which can not be painted in black or white, a dauntless approach, but not innovative.

The first analytical chapter then presents a comparison of these cases resulting in *t* three ideal types of coping with life experience (*Lebensbewältigung*) after the escape and forced displacement. One might, however, ask if nine case studies give enough indications to construct three types representative

of 11.7 million individuals. The model might be too abrasive from a statistical point of view. There is not enough information available to substantiate this categorization.

The second empirical chapter deals with the economic and cultural consequences of the forced displacement for the citizens of Lübeck.

Karen Meyer-Rebentisch does not want to confirm or disprove existing theses. She rather tries to illuminate how escape, forced displacement and new beginnings were experienced and overcome by the affected persons by using an explorative-descriptive method. She tries to create a balance between the subjective dimension of historical experience and the objective consequences of the historical proceedings.

The study, however, tilts heavily towards the subjective dimension, not least since the author focuses on the physical mastering of the experiences. Using a biographical method can only present subjective results. However, Meyer-Rebentisch tries to generalize the effects for the citizens of Lübeck to show a pattern that could be linked to other cities in Germany during the period. Considering only the biographical section of the interviews, this work represents an important part in the big picture of the German memory culture (*Erinnerungskultur*). The author manages to capture the hitherto unheard voices and gives them a face.

Julia Datow-Ensling

Ulf Bjereld & Maria Demker, *Främlingskap: svensk säkerhetstjänst och konflikterna i Nordafrika och Mellanöstern* (Lund: Nordic academic press 2006). s. 168.

Säkerhetstjänsten utgör en problematisk del av vårt samhälle. Syftet med verksamheten är att säkerställa ett nödvändigt skydd för nationen och kanske framförallt garantera den enskilda individens säkerhet. Samtidigt utgör denna verksamhet en risk för rättssäkerheten. Var slutar säkerhetstjänstens metoder att vara rättsligt sanktionerade och var tar den olagliga verksamhet vid? Men vad som är lagligt i juridisk mening är inte alltid moraliskt försvarbart och det moraliskt berättigade är inte nödvändigtvis lagligt. Det är inom detta otydliga gränsland som säkerhetstjänsten verkar.

Den svenska underrättelse- och säkerhetstjänsten utgör inget undantag. Upprättandet av en modern säkerhetstjänst var visserligen nödvändigt i ett säkerhetsperspektiv, men ökade samtidigt riskerna för rättssäkerheten. I ett försök till självrensning lanserade den svenska regeringen MUST-programmet (Militär underrättelse- och säkerhetstjänst) under den senare delen av 1990-talet. Dess ursprungliga syfte var att kritiskt granska den svenska under-

rättelse- och säkerhetstjänstens verksamhet från och med andra världskrigets slut och ambitionen var att forskare skulle få fri tillgång till de tidigare sekretessbelagda arkiven på MUST och SÄPO. Men litet av det som utlovades och infriades, och MUST-programmet blev en ytterst kontroversiell politisk fråga.

Främlingsskap: svensk säkerhetstjänst och konflikterna i Nordafrika och Mellanöstern är ett av bidragen inom ramarna för detta forskningsprogram. Ulf Bjereld och Marie Demker, professorer i statskunskap vid Göteborgs universitet, har genomfört ett förtjänstfullt arbete och har med små medel pusslat ihop de ofullständiga delar av dokumenterad verksamhet som säkerhetstjänsten upplåtit.

Boken är uppdelad i två delar. Demker behandlar den algeriska motståndsrörelsen, mellan FLN och den franska kolonialmakten, medan Bjereld tar sig an den palestinska frihetskampen och PLO. Gemensamt för konflikterna är att båda rörelserna inledningsvis uppfattades som terrororganisationer men att omvärldens inställning efterhand förändrades. Sverige var det första västland som godkände ett algeriskt självbestämmande, och PLO utvecklades tidigt till en stabil politisk organisation. Demkers och Bjerelds ambition är att jämföra denna förändring med den svenska säkerhetstjänstens hotbilder under samma tid.

Författarna ställer tre grundläggande frågor. De undrar först och främst vilken hjälp regeringen fick av den svenska säkerhetstjänsten att upptäcka förändringen av vilka åtgärder som vidtogs mot enskilda medborgare, och slutligen i vilken utsträckning säkerhetstjänsten säkerställde god säkerhet och effektivitet. I båda fallen konstaterar författarna att säkerhetstjänsten utgjorde ett *hinder* för den politiska ledningen, att enskilda individer föll offer för en felaktig hotbild och att verksamheten inte uppfyllde de krav på säkerhet och effektivitet som man kan förvänta sig av den.

Demkers genomgång övertygar. Det står snart klart att den svenska säkerhetstjänsten misslyckades att uppfatta denna förändring och Demker ger goda exempel på hur enskilda individer hamnade i kläm mellan slarviga rapporter, oriktiga anklagelser och felaktiga hotbilder.

Bjereld har dock större problem med att lyfta fram säkerhetstjänsternas brister. Han medger att deras hotbilder emellanåt var befogade men anklagar dem samtidigt för att överdriva hotbildernas karaktär. Medan Demker lyckas visa på ett felaktigt agerande hos säkerhetstjänsten får Bjereld nöja sig med att kritisera vad säkerhetstjänsten *inte* gjorde. Att vara kritiskt till något som saknas i rapporteringen kan vara problematiskt. Det är ingen trovärdig värde-mätare av säkerhetstjänstens agerande, och att något saknas i materialet betyder nödvändigtvis inte att det inte förekom. Dessutom är de enskilda fallen olämpligt valda. Det står utom all tvivel att dessa individer agerade felaktigt men att det i sin tur kan spegla en felaktig hotbild hos säkerhetstjänsten är mer oklart.

Trots en vacklande argumentation hos Bjereld är de båda undersökningarna ordentligt underbyggda och det sparsamma källmaterialet har använts väl. Författarna visar att den svenska säkerhetstjänsten var sen att förändra sin hotbild eller att de inte gjorde det alls. Dessvärre ställer de sig aldrig frågan *varför* säkerhetstjänsten misslyckades med denna omställning och hur det kommer sig att skillnaden i hotbild kunde vara så stor mellan säkerhetstjänsten och den politiska ledningen.

Även de avslutande resonemangen kan vara föremål för diskussion. Där väljer Demker och Bjereld att lägga mycket tyngd vid den roll genus spelade inom säkerhetstjänsten. Syftet i sig är gott, men eftersom genusaspekten i stort sett saknas i den resterande argumentationen ges den förvånansvärt stort utrymme i slutet. En mindre notering hade i det här fallet räckt.

Man kan utan tvekan ha en del invändningar mot Demkers och Bjerelds text. Men ibland helgar målet kanske medlen. Trots ett par uppenbara brister är undersökningens utfall väl värd prestationen i sig. Ett resonemang som säkerhetstjänsten kanske inte är helt främmande inför.

Kristoffer Soldal

Helena Friman & Göran Söderström, *Stockholm: en historia i kartor och bilder*, Monografier utgivna av Stockholms stad 199 (Stockholm: Wahlström & Widstrand 2008). 223 s.

För den i Stockholms historia redan väl insatte har det praktfulla verket *Stockholm: en historia i kartor och bilder* inga stora nyheter att förmedla. Än en gång ges läsaren möjlighet att behagfullt sjunka in i Neuhaus hänförande panorama över 1870-talets Stockholm för att nu inte nämna Lundgrens utökta karta från 1885 och alla andra äldre och värdefulla Stockholmskartor som självfallet hör hemma i en bok som denna. Det gör också bland annat Vädarsolstavlan och Hogenbergs kopparstick över staden från 1500-talets slut. Boken innehåller uppemot 600 olika illustrationer, många i färg och alla försedda med informativa och välmatade bildtexter. Textmaterialet i övrigt är sparsmakat och som boktiteln anger är det här främst en historia i karta och bild. Många av bilderna har använts åtskilliga gånger tidigare i den rika Stockholmslitteraturen, en del dock mindre frekvent, och här finns också helt nygjorda teckningar som rekonstruerar livet i och utseendet av Stockholm i gången tid av Sven Nordqvist.

Boken är kronologiskt organiserad i nio kapitel, och rubriksättningen känner vi ofta lätt igen: medeltid, Vasatid, stormaktstid, Karl Johans tid etcetera. Mer överraskande är titeln "Miljonstaden" – tiden efter 1950 – för en stad med

som högst 800 000 invånare. Stadsbild är ett dominerande tema i det material som illustrerar stadens äldre historia. Med tiden ökar inslaget av stadsliv och arkitektur. Bokens fylligaste del är den om "Industrialismens stad". Den är sidmässigt ungefär dubbelt så omfattande som övriga kapitel och därmed också rikare på illustrationer. Tematiskt sker med början i kapitlet om Karl Johan-tiden en breddning: vid sidan av stadsbild, stadsplaner och arkitektur illustreras nu även fabriksväsendet, arbetarbostäder, land- och sjötransporter, vatten, avlopp, parker, gasverk, elektricitet, kulturella institutioner, skolor, polis, fängelse, lasarett, försörjningsinrättningar, kyrkor, utställningar med mera. I det följande kapitlet som behandlar tiden 1900–1945 kompletteras dessa teman med till exempel varuhandel, bad, nöjesliv, broar, bostadsfrågan, storstrejken 1909 och arbetartåget 1914. Tillsammans täcks ett brett spektrum av aspekter på Stockholms historia under den industriella tiden. I det avslutande kapitlet "Miljonstaden" snävas tematiken åter in och fokus läggs på stadsbyggnad (cityomvandling, miljonprogram) och trafikfrågor.

Utställningar ges stort och återkommande utrymme i bildvalet. Beskrivningen av idrottslivet inskränks däremot till mindre än en spalt med två bilder och sju rader text om olympiska spelen i Stockholm 1912. Det rika kulturlivet i Stockholm under 1700-talet lyser också till stor del med sin frånvaro. Militärstaden Stockholm är inte heller särskilt väl dokumenterad. Urvalet av bilder är naturligtvis i viss mån begränsat av materialtillgången.

Författarna är inte alltid helt uppdaterade på senaste forskningsresultat. Brist på vattenkraft anges till exempel som förklaring till manufakturernas svårigheter på 1700-talet (s. 108). Nyare forskning tyder dock på att det snarare handlade om problem med marknadsföringen. Bilder på banker letar man förgäves efter, trots att den finansiella sektorn enligt senare tids forskning varit den mest dynamiska kraften i Stockholms omvandling sedan 1970–1980-talen. Nobelpriset, som ger staden så mycket internationell goodwill, kunde likaså ha varit förtjänt av en bild. Den nya kommunikationsteknologin kan också tyckas snålt behandlad, inte minst med tanke på att Stockholm anses som en internationellt ledande stad inom informationsteknologi. Men författarnas ambition har kanske inte varit att fånga upp drivkrafter i stadens senare utveckling.

Bokens styrka ligger i den visuellt kontinuerliga skildringen av stadsbild och stadsbyggande genom århundradena. Det är en vacker bok som väl kompletterar tidigare utgivningar i Stockholms stads monografiserie.

Lars Nilsson

Håkan Lindgren & Tom Petersson (red.), *Tillväxt och tradition: perspektiv på Stockholms moderna ekonomiska historia* (Stockholm: Stockholmia förlag 2008). 333 s.

En samlad översikt av Stockholms industriella och ekonomiska omvandling under efterkrigstiden har tidigare saknats. Uppfattningen om Stockholmsregionens betydelse i svensk och internationell ekonomi har genomgått en förändring under de senaste decennierna. *Tillväxt och tradition* består av tio kapitel som vart och ett belyser olika aspekter av Stockholmsregionens betydelse. Sju av artiklarna behandlar näringslivsaspekter medan tre tar upp politiska aspekter. Jag har i denna recension valt att ta upp en av artiklarna.

Syftet med boken är enligt redaktörerna att ge långsiktiga och institutionella perspektiv på Stockholmsregionens utveckling samt att identifiera centrala områden där nuvarande kunskaper är otillräckliga och där det krävs mer forskning.

Ett viktigt skäl till att forska om Stockholmsregionens utveckling under de senaste decennierna är att Stockholm inte bara är huvudstad i Sverige utan dessutom motorn i hela Sveriges ekonomi. Tidigare var Stockholm bara huvudstad i landet. Frågan är om nuvarande finanskris kommer att leda till att Stockholm bibehåller sin roll som tillväxtmotor i Sverige eller om andra regioner blir viktigare.

Vilka aspekter av Stockholmsregionens utveckling behandlas i denna bok? Den del som består av näringslivets utveckling tar upp tillväxten av avancerad tjänsteekonomi, huvudkontorens lokalisering, Stockholm som finansiellt centrum och som centrum för medie- och informationsområdet, handelsförändring, Stockholms sjöfart i omvandling samt krafterna bakom stadens förändrade näringsliv. Den politiska delen utgörs av vem som bestämmer över Stockholm, att bygga boende i Stockholm från förort till stadsområde och vem som vinner och vem som förlorar i Stockholmsregionens utveckling. Näringslivets utveckling behandlas således ganska heltäckande. Det finns ingen del av näringslivet som negligeras helt.

Artiklarna är inte enhetligt uppbyggda. En del behandlar näringslivets utveckling under hela 1900-talet och inte bara i Stockholm, medan vissa tar upp bara Stockholm under de sista decennierna. Skälet till att ta upp hela Sveriges näringsliv är givetvis att Stockholms utveckling är beroende av hela landets utveckling. Stockholms sjöfart är exempelvis i hög grad beroende av hela sjöfarten i Sverige. Sjöfartsutvecklingen under det senaste decenniet är också i hög grad beroende av utvecklingen under hela 1900-talet.

Bokens tio artiklar är skrivna av nio författare. Boken använder sig av olika definitioner av Stockholm. Ibland är det Stockholms stad som åsyftas, ibland

är det Stockholms län respektive Stockholms landsting. Stockholms stad är bara en av de 26 kommunerna i länet men i särklass den största.

En artikel är skriven av Camilla Elmhorn som är fil. dr i ekonomisk historia vid Stockholms universitet. Titeln på hennes artikel är "Framväxten av en avancerad tjänstekonomi och en ny urban elit i Stockholm". Med Stockholm avser författaren här Stockholmsregionen, som förmodligen är detsamma som Stockholms län. 87 % av de sysselsatta år 2004 arbetade inom tjänstesektorn. För att förstå den utveckling som skett i regionen under de senaste 30 åren måste Stockholm analyseras i relation till andra globala centra. Författaren ställer frågan vad som händer i en stad med en kunskapsdriven ekonomisk kärna när staden konkurrerar på en global marknad, och hur denna kärna påverkar de långsiktiga förändringarna av Stockholms ekonomiska och sociala struktur. Hon hävdar att omstruktureringen lett till framväxten av en ny grupp professionella höginkomsttagare, en ny urban elit, kopplad till de nya tillväxtsektorerna, avancerade företagstjänster och finansiella verksamheter. Denna elit är enligt författaren bestående i huvudsak av svenskfödda män, vilket hon menar visar att arbetsmarknaden är skiktad efter könsmässiga, klassmässiga och etniska skiljelinjer, en utveckling som tycks förstärkas i den globala ekonomin. Det ges dock inget statistiskt underlag för detta och jag betvivlar att det förhåller sig på detta sätt. I Stockholms län arbetar 90 000 personer i IKT-branschen, 45 000 i finansbranschen, 5 000 i bioteknikbranschen. Elmhorn anser att dessa tre kan beskrivas som de tre globalt inriktade branscherna. Hon beskriver två branscher i utveckling med det institutionella begreppet stigberoende. Det gäller dels IT-branschen i Kista och dels medicinbranschen i Stockholm och Södertälje. Stockholms ekonomi är således väl integrerad i den globala ekonomin genom dessa tre branscher. Stockholm kan trots detta inte göra anspråk på att vara en global stadsregion. Det hade varit intressant om författaren hade gjort sin studie 2009, det vill säga efter den finansiella kraschen under 2008. Kanske slutsatserna hade blivit något annorlunda då vad gäller de tre tillväxtbranschernas utveckling.

Stockholmsregionen är indragen i internationell tävlan om resurser, finansiellt kapital och företagsinvesteringar. Den kan där inte konkurrera med första rangens världsstäder som London och New York, och inte heller med andra rangens, utan klassificeras i stället som en tredje rangens världsstad, en så kallad gammavärldsstad. För att förklara utvecklingen inom dessa branscher använder Elmhorn begreppen ekonomisk reflexivitet och agglomerationsekonomier. Det är där de tre tillväxtbranscherna kommer att dominera. Stockholms stad ligger exempelvis vad gäller sysselsättningen inom finansiell verksamhet 143 procent över riksgenomsnittet men vad gäller tillverkningsindustri ligger staden 55 procent under riksgenomsnittet.

Författaren har i denna välskrivna och väl strukturerade artikel hållit sig

inom ramen för det övergripande syftet att ge perspektiv på Stockholms moderna ekonomiska historia. Hon beskriver därför Stockholmsregionens utveckling och inte de tre branschernas utveckling i hela Sverige.

En fråga som man inte får ett fullständigt svar på i boken är varför Stockholm har blivit så attraktivt under de senaste decennierna. För att få svar på denna fråga måste man nog ta med några aspekter som boken inte tar upp, exempelvis Stockholm som turiststad och Stockholm som sport- och friluftstad. Turismen har ökat markant under det senaste decenniet, och vad det gäller friluftsaspekten är staden unik med sin stora mängd av friluftsområden alldeles intill stadens kärna. Av personlig erfarenhet vet jag för övrigt att Stockholm är världens bästa stad ur långfärdsskridskosynpunkt. Vad gäller Stockholms attraktivitet är det tydligt att det är nya befolkningsgrupper, exempelvis invandrare, som i hög grad vill bo just inom Stockholmsregionen. Den stora inflyttningen till Södertälje har berörts av massmedia i hög grad under de senaste åren.

Faktafel som jag har konstaterat är att Stockholms finanscentrum ligger vid både Hamngatan/Kungsträdgården och Stureplan, och inte som nämns i texten på sidorna 56–57, bara vid Stureplan. Vid Stureplan ligger de mindre nya finansinstituten, men de fyra stora bankernas huvudkontor ligger kring Kungsträdgården/Hamngatan. Eftersom Stureplan är ett centrum för finansinstituten kommer det att bli intressant att se vad som kommer att hända med den delen av Stockholm när finanskrisen har fått verka ut. Kommer då Stureplan att försvinna som centrum? En annan aspekt som inte heller medtagits är Stockholm som kulturhuvudstad. Såväl Kungl. Operan som Kungl. Dramaten ligger ju i Stockholm och det finns också en stor mängd andra teatrar. Ingen stad i Sverige kan tillnärmelsevis uppvisa samma kulturella fasad som Stockholm.

Är dessa analyser i boken exempel på institutionell analys? Svaret är ja-kande i den meningen att kapitlen behandlar institutionella förhållanden i Stockholm. Institutionerna är också vägvalsberoende. Den stora förändringen av Stockholm från att ha varit en stad med i huvudsak tillverkningsindustri till att huvudsakligen vara tjänsteproducerande, exempelvis ett finanscentrum för norra Europa, skedde i början av 1900-talet och inte i slutet. Framställningen är i allmänhet deskriptiv och hade vunnit på att vara lite mera problematiserad. Framställningen är i alla kapitel mycket lättläst. Boken har alla förutsättningar att bli en klassiker inom forskningen om Stockholmsregionens utveckling under 1900-talet och början av 2000-talet.

Claes Charpentier

Urban Lundberg & Mattias Tydén (red.), *Sverigebilder: det nationellas betydelse i politik och vardag* (Stockholm: Institutet för framtidsstudier 2008). 154 s.

Antologin *Sverigebilder: det nationellas betydelse i politik*, utgiven av Institutet för Framtidsstudier, utgör ett exempel på de senaste årens syning av 1990-talets drastiska globaliseringsprofetior. Då hette det ofta att nationalstatens död och nationalismens otidsenlighet var de definierande konsekvenserna av den allestädes närvarande globaliseringen. Empiriskt har forskningen sedan dess visat att det snarare tycks vara så att globalisering och (re-)nationalisering inte alls står i motsättning, utan snarare på olika sätt förutsätter varandra. Det är också detta perspektiv som författarna till *Sverigebilder* skriver in sig i. Antologins olika bidrag syftar till att undersöka vilken funktion olika Sverigebilder har haft i olika sammanhang, och på vilka sätt de producerats. Sammantaget, skriver redaktörerna, indikerar de olika kapitlen att nationalismen må ha spelat ut sin roll som "legitimt politiskt projekt" – men att nationen likväl är något som har en reell innebörd och därför används i vardag och politik.

Ett genomgående tema är hur nationen både i samtiden och i historien ständigt reproducerats i gränslandet mellan tradition och förnyelse. Ett kapitel där detta gränsland framträder som tydligast är Christina Johanssons. Genom att jämföra den offentliga retoriken om human, generös svensk flyktingpolitik med hur denna politik i praktiken sett ut under 1980- och 1990-talen, kan Johansson visa hur ny politik och traditionell självförståelse kan gå hand i hand – trots att de tillsynes motsäger varandra. Johanssons studie indikerar hur nationalismen som ideologi har kapacitet att tillskriva nationen specifika kärnkaraktärstiska, samtidigt som dessa är tillräckligt vaga för att kunna anpassas till en ständigt skiftande verklighet.

Som de i övrigt tydligaste exemplen i antologin på hur Sverige och svenskhet har använts i förnyelseprojekt, det vill säga i sammanhang där framtiden framförallt stått i fokus, kan Helena Mattssons och Torbjörn Nilssons respektive kapitel anges. Mattsson analyserar hur en ny arkitekturstil togs emot och "försvenskades" under mellankrigstiden. Hon visar hur debatten kring den funktionalistiska arkitekturen tog sig uttryck i en strid om vad som skulle anses som svenskt. Funktionalismen, en stil som nära hörde ihop med det europeiska avantgardet, kunde bara få fotfäste i Sverige genom att inkorporeras i vad som betecknades som svensk tradition – trots att modernismen i sin utländska tappning uttryckligen sökte bryta med traditionell arkitektur. Mattsson visar övertygande hur det svenska "vi:et" utvidgades genom att "det okända hävdades som en del av vår egen historia". I Torbjörn Nilssons bidrag undersöks samhällsplanernas Sverigebilder i tidskriften *Plan* från 1947 och framåt. Nilsson noterar att även om samhällsplaneringens förespråkare oftast tillhört politikens vänstersida, är det tydligt att också näringslivet haft ett

intresse för planering – särskilt ”när den sammanlänkades med rationalisering”. Detta gemensamma intresse, tillsammans med de senaste årens EU-samordning och det överhängande klimathotet, har bidragit till att planeringsidealet ”överlevt både vänsterstormar och högerstormar”, och att synen på nationen som en styrbar entitet därmed kunnat anpassas både till efterkrigsårens optimism liksom till dagens mer pessimistiska framtidsutsikter.

Samuel Edquists och Cecilia Åses respektive bidrag erbjuder å sin sida exempel på hur Sverige och svenskhet haft en konserverande eller traderande funktion. Skarpsinnigt riktar Edquist sökljuset mot ”folkrörelsefolkloren”, den ”goda” kulturnationalism som symboliseras av röda stugor, folkdanser och hembygdsvård. Under hela 1900-talet har nykterhetsrörelser, bildningsrörelser och arbetarrörelsen alla framhåvt betydelsen av allmogekulturen. Genom ”hembygden” har folkrörelserna i lokalsamhället befäst den nationella identiteten gå via lokala och regionala identiteter. Och, skriver Edquist, genom att framhäva ”etniskt svensk kultur” – även då ambitionen varit att betona Sveriges invandringshistoria – har folkrörelserna bidragit till en ”kulturalisering” av samhället vilket fått till effekt att gränser mellan olika medborgargrupperns ”kultur” snarare än att luckras upp, i stället har framträtt skarpare. På så vis illustrerar Edquists studie hur nationens ”vi” skapats *inom* landets gränser. I kontrast analyserar Cecilia Åse hur samma ”vi” konstruerats *ovanför* samhällets politiska motsättningar. Åse tar fasta på den fascinerande, om än ofta förbisedda, centrala rollen som tillskrevs monarken i den nya grundlagen 1975. Trots alla självmedvetna författningsmoderniseringar tilläts den historietyngda monarkin bestå, eftersom den, i Åses tolkning, erbjöd en lösning på ett av demokratins mest centrala dilemma: att demokrati bygger på politisk oenighet inom ramarna för nationell enighet. Åse visar skarpt och koncist hur monarken i grundlagen fått rollen att nationalisera demokratin, samtidigt som statschefen också i praktiken fungerar som en begränsning av möjligheterna att politisera eller problematisera nationen.

Överlag består antologins kapitel således av väl sammanhållna empiriska fallstudier, som dock kanske är något oklara i metodiskt hänseende. De två mest teoretiskt orienterade bidragen består av redaktörernas inledning och Patrik Halls bidrag. Båda dessa kapitel pekar mot hur nationer i dag allt mer tenderar till att reproduceras i företagsekonomiska termer. Lundberg och Tydén diskuterar Svenska institutets officiella hemsida för Sverige, Sweden.se, och den varumärkesplattform som institutet använder sig av för att främja Sverige i utlandet. Medan dessa författare mest tycks luta åt att det är fråga om 1800-talsnationalism, ”lätt beslöjad av en vokabulär från affärsvärlden”, menar Patrik Hall snarare att nationella identiteter och företagsidentiteter inte bara är jämförbara företeelser utan även parallella: ”Min teori är att likheterna mellan organisation och nation definitivt inte är en slump, utan att det i båda fallen

handlar om försök att med ideologiska/symboliska metoder skapa och upprätthålla en stabil dominansrelation över nationen/organisationen sedd som politisk regim". Halls ingång är spännande, och högst relevant av två anledningar: För det första därför att, som ju också Lundberg och Tydén påpekar, nationen allt oftare kommer att omtalas i företagstermer. För att förstå vad detta innebär, måste samhällsvetare och historiker analysera den managementlitteratur som i dag på global front formar inflytelserika människors förståelse av hur organisationer – företag likväl som nationer – fungerar. För det andra gör Halls perspektiv det metodiskt möjligt att studera nationalismen "utifrån"; i stället för att vara hänvisade till begrepp och teorier som utvecklats enkom för att studera nationalismen, tvingar en komparation med managementlitteraturen fram termer och teorier som kan appliceras på mer än ett område. Därmed pekar antologin på ett förtjänstfullt sätt inte bara mot olika bilder av Sverige, utan också på de språk – även det akademiska – som fortsatt bidrar till att bilda själva begreppet Sverige och fylla det med innebörd.

Nikolas Glover